

1978

ajaja kiri 1

ajakiri

Toimetuse ja talituse
aadress:

A J A K I R I

2661 Kingston Rd.
SCARBORO, Ont.
M1M 1M3 CANADA

Esindus Skandinaavias:

Enno Klaar
Grindsgatan 52, I
S - 116 57 STOCKHOLM
Tel. 08 - 42 45 59

(Aastatellimine: rkr. 50,
postgiro nr. 12 77 47-4
Stockholm)

Esindus Austraalias:

Tiia Raudma
68 Albert St.
REVESBY, NSW 2212
Tel. 778069

Nr. 1 (13) toimetanud:

Vello Salo (tegevtoimetaja,
tel. (416) 265 - 2458)

Vello Soots

Henno Sillaste

Heino Jõe

Kalle Naelapea

Tiit Telmet (kujundus)

Tõnu Mägi (talitus)

Viimane tähtpäev kaastöö

jaoks nr. 2/78: 20. märts

Aastatellimine (6 numbrit): \$ 10.-
(selles hinnas ka õhupostiga
saatmine ülemeremaadesse)

- 1 Humanist ja demokraat
- 2 Soovid... (Lugeja veerg)
- 4 ...kolmandaks aastaks (Toim. veerg)
- 5 Tammsaare ja naine Asta Willmann
- 10 Juubeli-„Juudit“ Vello Salo
Linda Pakri
Mare Tiido
- 14 Eesti joonisfilmidest Margus Jukkum
- 15 Oma aken P. Pärn & K. Kurismaa
- 16 „Metroo 78“ & ÖESK Jaan Seim
Ülo Ignats
- 18 Eestlusega või eestluseta? W. Rand
- 22 Arabeske II Vello Salo
- 24 „Vana Eesti“ ja meie Paul Reets
- 28 „Modershjärtat“ Milvi Seim
- 30 Kui pidud on peetud Runnel-Seim
- 32 Tammume, sammume, säilitame?
Hille Viires-Sutt
- 33 „Eesti kunsti ajalugu“ Endel Kõks
- 36 Sepajärvel Tiiu Salasoo
- 40 Eesti proosa 1945 - 55 I. Mikiver

Suure Tammsaare sünnipäev ja väike *Aja Kiri* ei sobi formaadilt kokku: leppigem siis tuhandete ridadega Kodu- ja sadadega Välis-Eesti perioodikas. Neid lugedes ei pääse aga küsimast: mitu Tammsaaret meil õieti oli? Idas käsitatakse teda üsna „oma mehe- hena“, läänes samuti, teostest vaataks nagu vastu keegi kolmas. Ega ometi ole tegemist kahe- või koguni kolmepaiksega?

Teatavasti lahkus Tammsaare siit maailmast enne kui talle saadi „omamehe-teste“ korraldada. Ent ehkki juba *Sirp ja Vasaras* avaldet „vaimne pärand“ – filosoofilised tsitaadid ja mõtisklused – üksi kinnitab, et tegemist on veendund isemõtlejaga (mõnede keeles „dissidendiga“), jätab samas lehes kirjeldet aukandjate agar osavõtt juubelist mulje, nagu oleks Tammsaare postuumselt parteiliikmeks vastu võetud. Paguluses avaldet artiklid jälle teavad, et Tammsaare olnud eelkõige veendund antikommunist, mida tõestavat tema enese sõnad sõpradele.

Niisiis: Siberis mittekäind dissident, kes on postuumselt parteiliikmeks vastu võet, olgugi et oli veendund antikommunist?

Tammsaare – kui teda lugeda ilma „tõlgendajate“ seletusteta – on otsast lõpuni *humanist* ja *demokraat*. Ta väljendas end väga selgelt nii 1905. kui 1917. a. revolutsioonide, Vabadussõja, Saksa natsimaania ja vapside puhul. Aga ta väljendas end ainult teatud piirini – muutumata iialgi kirjanikust lõomameheks, jah, isegi mitte ninakõrvetajaks. Kas ta oli Eesti „vaikiva ajastu“ pooldaja? Ei! Kas ta soovis selle asemele „Stalini päikest“? Kindlasti mitte! Kas ta oleks sakslaste mobilisatsiooni-üleskutsele alla kirjutanud? Mitte mingil juhul! Kas ta oleks päri meie praeguse „ametliku pagulaspoliitikaga“? Vaevalt.

Surnud Tammsaare jääb paratamatult ja muutumatult humanistik ja demokraadiks, kellena ta elas. Kui me hakkame seda oma kultuuri suurmeest vägisi kahes mõõtkavas mõõtma – ühelt poolt marksistliku margapuuga, teiselt pagulaskultuuri küünarpuuga, käristame ta lõhki nagu Vargamäe Mari kootud koduvillased püksid – lisaepisoodiks Antsu-Jürka lugudele?

Õnneks on Tammsaare oma „tõlgendajaist“ palju peajagusid üle. Nii tahaks loota, et temaga tegelemine isegi neid sammukese humanismile ja demokraatialle lähemale aitab.

Seitse lugejat saatsid Stockholmist ühiskirja. Väljavõtteid:

- On niisugune tunne, et paljud lugejaist on AK suhtes jäänud hästisuhtuvale, kuid äraootavale seisukohale. On antud aega AK-le kohaneda ja ennast leida, kuid siiski oodatakse, et ta viimaks asub paremini realiseerima neid aluseid, mis meie arvates olid Soome-MÜ arutluste lähtekohad ja miks peeti vajalikuks AK-d käiku lasta. See oli ühelt poolt suur vajadus nooremate, liberaalsemalt häälestatud ja MÜ, KLENKI, Metroo jt ringkondade omavahelise kontaktipidamise organi järgi, jatkuva mõttevahetuse ja debatiorgani järgi n.ö. sissepoole. Teiselt poolt oli ka vaja teha kuuldavaks seda häält, vägagi aktiivset, kelle seisukohad ja arvamisid muul viisil üldse ei levi väljapoole.
- Väideti, et „Rootsi materjal“ ei too juurde tellijaid Rootsist. Siiski arvan, et eri maade uudiste-erileheküljed oleksid huvitavad lugeda – ja vaadata (fotod, nimed juures!) Kui soovitakse rohkem tellijaid, on kergemal materjalil ka tähtsus.
- Just: kiire maadevaheline uudiste vahendamine puudub meil!
- Elavam reportaaž, see käib ka Metsaülikooli ja Metroo kohta!
- On parem teatritest, raamatutest jne kirjutada ülevaatlikult kui üksikutest nähtustest põhjalikult. Siis vaatleme neid asjaarmastajalikke nähteid üldiselt ja proportsioonid tulevad õiglasemad kui üksikutele kallale karates.
- Jah, ülevaated hooaja kohta eri aladelt oleksid AK formaadile hea lahendus. Siis on võimalik asju välja ütelda ja ka üldistada.
- Naisteküsimus on suur kaasaja küsimus, mis eesti suletusse kah ei pääse. Näiteks võiks ka sellest AK-s rohkem juttu olla.
- Eesti rahvaluule on suur allikas ammutamiseks naise olukorrast läinud aegadel: seal esineb sügavat naistevihkamist, kuigi suur osa on naiste endi poolt loodud – just nagu Šveitsi naised on ise oma hääletamisõiguse mitmel korral maha hääletanud!
- AK-1, et olla elav ja huvitav, peaks olema mitu nivood, mitte üks või kaks. Tuleb arendada „ideoloogiat“, alatisi probleeme kui ka päevakaja ning mis seal vahel on. Sisu peab ikka lõpuks kajastama meie endi debatti ja meie generatsioonide „valu“.

Olen *Aja Kirjaga* väga rahul ja loodan, et jätkate väljaandmist. On tore näha, et midagi tehakse ja et valitseb kõike kainelt analüüsiv vaim. Kahte asja me endile lubada ei saa: ajast maha jäämist ja hüsteerikat asjade ning ideede arutamise juures. Esimesel juhul heidab elu meid halastamatult kõrvale ja teisel juhul naeruvääristame endid kõikjal ja nüristame ainsa relva mis meile on jäänud – kaine juurdlusvõime.

R.P., Sudbury, Mass.

Täna tuli *AK* nr. 5 – selles on nii mõndagi huvitavat leida. Eriti meeldis Vello Salo kodumaakülastuse kirjeldus: see on minu arvates esimene asjalik ja südamlük sellekohane pala, mis on trükitud ilmund. Samuti oli huvitav lugeda intervjuud Mati Undiga ning Ilmar Mikiveri kirjutust eesti luulest 1945–1955. Segavaks momendiks on aga viimase artikli (ja ka varemate: Reino Sepp, A.Kurlents jne) tükeldamine mitme numbri jaoks.

V.V., Waynesburg, Pa.

Olen juba ammu tähele pannud, et õigekeelsuse maania Eesti eestlaste hulgas ei piirdu koolipapadega (vt. *AK* 6/77:41), vaid on ka nakatanud rahvast üldiselt. *Keel ja Kirjandus* on tihti teinud juttu uue *ÕS*-i vajadusest ja arutanud, milliseks see peaks kujunema. Ei jää muljet, et tuntaks erilist vajadust sõnaseletuse sõnaraamatust (*SS*), kuigi ka see on ettevalmistusel ja viimased paar aastat olevat edukalt töötatud *k* tähe kallal. Mõned kodueestlased on mulle öelnud, et „sõnade tähendust ju kõik teavad“ ja „gümnaasiumi lõpus oskad päris hästi kirjutada, aga siis läheb kõik meelest ära ja on sõnaraamatut vaja“. Minu arvates on võrdlemisi väike viga, kas käänatakse *naisa*, *naisesid* või *naisu*, sest iga eestlane saab ju aru, millest juttu. Vale sõna kasutamine oleks hoopis tõsisem asi. On irooniline, et meie suurim *SS* on Wiedemann, mis nõuab saksa keele oskamist (Saareste ju palju ei seleta). Kas järgmine suur *SS* on Saagpaku oma, mis nõuab inglise keelt?

J.T., Gaithersburg, Md.

Tervitusi Koreast! Ainsale (teadaolevale) eestlaskonna esindajale siin maailma otsas teeb *Aja Kirja* saabumine rõõmu. Veelgi kenam on näha, et *AK* on teinud suuri edusamme ja kõige toredam, et nende sammude kiiruses ja pikkuses ei ole kahanemist märgata.

J.T., Lõuna-Korea

Kolmandasse eluaastasse astudes on toimetaja esimene mure *tänu*: kaastöölistele, tellijatele, kirjakirjutajatele ja laimajailegi. Tänu nimeliselt neile, kes on toimetusele isiklikult häid soove ja võimalikult *Aja Kirjast* huvitet isikute aadresse saatnud — ning mitte vähe tänu neile, kes on 1978. a. tellimise juba enne esimese numbril ilmumist tasunud! Eraldi tänu ka „Stokholmi gruppile“ arutlustulemuste kirjapanemise eest — tervenisti neli lehekülge tihedat kirja! (Vt. lk. 2)

Toimetuse sooviks on muidugi kõiki *AK* raamistikku sobivaid soovide rahuldada, kuid need eeldavad *tellijate arvu tõusmist*. Olgugi et tõus on kestnud siiani, pole see küllaldane toimetuse töö tõhusaks laiendamiseks. Selle numbriga stardibki levitamisaktiioon, millest loodame häid tulemusi. Meie praeguses hajutatud olukorras on väga tähtis, et lugejad selleks igati kaasa aitaksid. Näib, et enamik väliseestlasi ei tea ikka veel *Aja Kirja* olemasolustki — sellest hoolimata, et suurema levikuga eesti lehed on korduvalt saanud numbrite sisukokkuvõtteid avaldanud.

Uudisena leiata käesolevas numbris katse vahendada uusi laule. Artiklid on sedakorda pikemad: kas edaspidigi? Kirjutage! Seda ka Ilmar Mikiveri kirjandusloo-ülevaate kohta, mis ilmub peatükkide kaupa edaspidigi. Muide: uuel aadressil (kaanel) saabub post kiiremini kui vanal!

Kaastöö osas tuleb meelde tuletada fotomaterjali saatmist, mis on artiklitest visam laekuma. Vaja oleks häid, reproduktsiooni seisukohast õnnestunud fotosid (suuremate gruppide näod kipuvad „uduseks“ muutuma näiteks) ja nimelt *must-valgeid*. Nimesid fotode juurde, mis tulevad kaugelt, pole kuskilt võtta — olgu need pliiatsikirjas foto tagaküljel või (parem!) erilehel. Ka muud illustratsiooniks sobivad materjalid on eriti teretunud.

Mõned lugejad soovivad midagi kiirkõitja taolist ilmunud kahe aastakäigu koondamiseks raamaturiiulil. Praeguse tellijate arvu juures läheks eritellimine kalliks, nii et peame soovitava kohalike paberikaupluste poole pöördumist või isevalmistamist.

Lõpuks veelkord: päris mitme soovi täitmine seisab kinni tellijate arvu taga. Aidake aadresside saatmise ja uute tellijate muretsemisega *Aja Kirja* võimalusi avardada!

Asta
Willmann

Tammsaarega astub meie lavakirjandus omariikluse ajajärku. Ta proosa, mille dramatiseeringud iseseisvate lavateostena kinnistuvad meie teatrilosse, saab oma probleemistiku, koloriidi, intensiivsuse ja karakterid ühel käel samast sajandilõpu külast nagu Kitzbergi loomingki, teisel käel aga põlvkondade jätkuvuselt linnas. Talu, vaesus, ränk töökoormus, haridusejanu ja -hindamine nagu seda esindab Mäe Andres Vargamäel, ent ka joo- mine, rahahullus ning paranoialik protsessimisekirg – kvintessentslikult antud Oru Pearu kaudu, on dünaamikaks ta maamil- jööle; tõusiklus, korruptsioon, demagoogia, – nii poliitilisis kui intiimselt isiklikes illusioonides pettumine värvib ta linnaelu käsitlust. Üldpildile ent lisandub midagi hoopis uud- set, kristalliseerudes lausa diagnostiliseks selguseks ta kahes, 15-a. vahemaaga kirjutet näidendis, *Juudit* 1921 ja *Kuningal on külm* 1936. Paigutat on see ainsasse lausesse *Juuditis*: „Kaks kibedat vitsa on maailmas: naine ja jumal... Kumb on halasta- matum... seda ei tea...,” väidab Olovernes.

Nii Koidula, Kitzberg kui Vilde tüürivad igasuguse avariita mõõda jumalast ning armastus ei saa neile kunagi mingiks psüh- hopatoloogiliseks kariiks: nii mees kui naine on neile ennekõike inimene. Vildes iseäranis kohtame julget feministi, kes ei kahelnud naise intellektuaalseis võimeis ega näind temas ka meessoole mingit ohtu. Tammsaare vaimses kui ka emotsionaalses maailmakeskuses ent asub kannatav inimene ja see inimene on mees, otseselt ohustet jumalast ja naisest. Omistamata kummagi- le vähimalgi määral intellektuaalset potentsi, samastab ta ühe teisega. Taevase isakuju vankuma lüües leiab see taasilmingu sünteeskujus naisest ja emast. Usk, et maine armastus nagu tae- vanegi peaks lunastama inimese, s.t. mehe – jääb määritlemata, millest just – on ka ta kinnisideid, mis kõrgpinge-liinina läbib suuremal või vähemal määral kõiki ta teoseid. Naise ain- saks õiguseks ja suurimaks kohustuseks on armastada inimest/ meest, ja seda jumalikul-emalikul-naiselikul kombel ühthoopi. „Naine räägib õigusest, see kes pe a b (A.W. sõrendus) armas- tama, räägib õigusest!” hüüab Olovernes Juuditile põlastavalt,

*Väljavõte Metsaülikoolis 1977 peetud loengust *Eesti draama läbi sajandi. Iseloomulikke profiiljooni.*

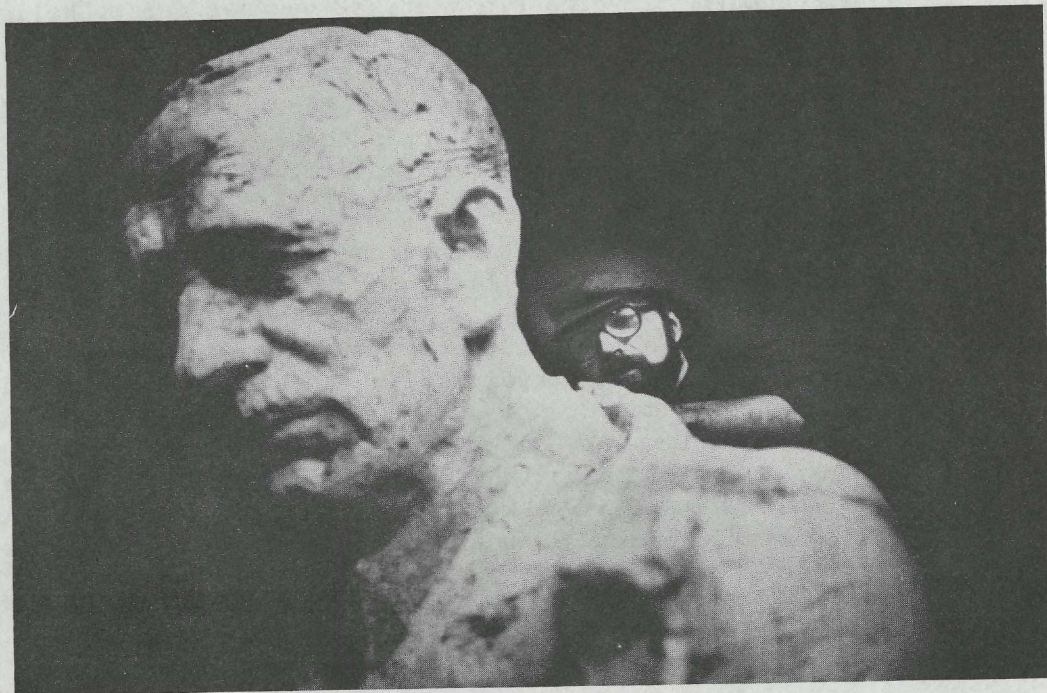
seisukoht, mis 15 a. hiljem lakoonilise ja robustsema väitena kordub ta satiiris *Kuningal on külm*: „Õige naine on mehe kesk-küte.”

Tõuke kirjutamiseks andis sakslase Chr. Hebbeli *Juuditi* piibliseika dramatiseeriva, üsnagi nõrga näidendi lugemine. Petuulia tütar Juudit läheb õõ varjul linna piirava vaenlase, Assüüria võitmatu väepealiku Olovernese leeri ning naaseb sealt rahvakangelannana, kardet mehe pea kotis. Hebbeli Olovernes on äärmiselt toores, psühhopatoloogiline julmur, Juudit ent teo- ja eluhimuline naine, kes ka vägistatuna suudab mobiliseerida kogu oma vaimse ja füüsilise julguse vajalikuks veretööks.

Kui Vilde ajas marru rahvusromantiline udutamine, siis ajab Tammsaare marru Hebbeli Olovernes, keda ta võtab kui jultund solvet kogu meessoole ja ta otsustab anda vastulöögi.

Ent juhtub midagi ettenähtamatut ja – kirjanduskriitiliselt – ka senimaani järelnähtamatut. Lähtudes maskuliinselt häälestet kristlikust, eripalgelisest kaksikmoraalist ning taotledes Olovernest kui keeruliselt sügava hingeeluga õilsat, ent kurjas maailmas pettund inimest/meest, ei saa temast Tammsaare sule all vähem psühhopatoloogiline julmur kui Hebbeli omast, üksnes suuresti peenekoelisem ja lihvitum. Ta pidev depressioon, ta uima ning unustuse otsimine, ta meeletu naistevihkamine, ta ebatavaline kiindumus oma soost noorukisse – on juba iseenesest tõsised haigusetunnused; lisaks on ta mõtlemine integreerimata, täis emotsionaalseid vastuokslusi: tal pole tahtmist tõugata troonilt Nebukadnetsarit, et ise kuningaks hakata, sest „.... troone loorib pettus, nende jalad seisavad auravas veres ...,” nagu ta väidab – mõtlemata, et Nebukadnetsari väepealikuna seisavad mitte trooni, vaid ta oma jalad otseselt ja tegelikult samas vedelikus; ta ei armasta orje ega orjameelsust ega vaja seetõttu ka hirmuvitsa, ja ometi näitab ta üles heldust üksnes neile, kes suurest hirmust talle vastupanuta alistuvad; ta legendaarne julguski ei toitu mingist eetilise-humaansest sihi-taotlusest, vaid haiguslikust surmatahtest. „Eluga mängimine on ainuke mäng, mis mind veel köidab,” tunnistab ta ise; kõige vähem aga köidavad teda naised, või kui, siis ainult hoora ja ema sünteesiva uimastusvahendina.

Ao Loo fotod.

*Kujur Soans viimistlemas
Tammsaare monumendi pead*

*Tammsaare majamuseumi
tutvustavad väliseestlastele
juhataja Elem Treier ja VEKSA
esindaja Mai Laansoo*

Kujundades Olovernesele väarikat vastast/naist, kelle põrmpaiskamine lööks reljeefi ta maskuliinse õilsuse, nii et surmgi ei tuleks häbiks ta mehe-aule, vaid haaraks vaatlejat sügava kaastundega, saab ent Juuditist kypse aru ning tugeva rahva-juhi võimetega, vaimselt üpris terve naine, ning draama kõrgpunktist — psühholoogiline umbsõlm, mida võimatu pärisoovi lah-ti harutada, ilma et psühholoogiline tõepärasus kannataks.

Juuditi teodünaamika toitub kahest tegurist: ta rahuldamata jäänd emadusest ja ta elu- ning teotahtest ja võimest olukordi õigesti hinnata. Ta hiilib Olovernese telki ja paneb tollele ette reeta julm Nebukadnetsar ning kuulutada end Petuulia valitsejaks koos tema, Juuditiga kui tulevase kuningapoegade ja -tütarde emaga. Et naine tahab saada emaks on Olovernese meelest loomulik, et aga kuninglikuks emaks, on juba andestamatu upsakus, millele ta vastab robustse solvega: „Sa ei armasta, Juudit, sa pole vist kunagi armastanud... Minuski näed ja kuuled ainult nime... Armastan andumist, ihkan unustust, sellest otsin igavikku... Sina oleks võinud mind joovastada.“ „Ja siis?“ küsib Juudit. „Ma ei tea,“ vastab Olovernes, „... oleks alanud jällegi hall igapäevast.“ „Mis aga saab siis naisest pärast seda?“ pärib Juudit edasi. „Tõepoolest ei tea,“ vastab Olovernes, lisades lohutuse: „... sina oleksid pärast ehk emaks saanud“ — ütleb üleõla nii ja heidab siis seinalrippuva mõõga alla magama, ilmne haiguslik surma väljakutsumine, mida kinnitab ta korduv mainimine õõ jooksul, et tal on tunne, käes on elu viimne mäng; pealegi ei pea ta Juuditit aravereliseks orjahingeks, otse vastupidi, vaid süüdistab teda maskuliinses julguses. Ja nõnda kaotab ta pea. Sellega läheb Juudit tagasi linna, kus vaikind Jehoova ja rahvas koos vanematega näikse olevat kaotand omagi pea. Mitte Juudit, kelle valduses on kogu ni kaks, Olovernese oma kotis ja ta enese jagu kaelal! Ning ta hüüab: „Võtke ometi sõjariistad kätte ja hakake suure müra ja kärinaga mäelt alla minema... Kui Assur seda näeb, jookseb ta pealikut äratama ja kui leitakse, et Olovernes on peata, siis valdab kõiki hirm, siis algab põgenemine!“ Nii juhtubki ja Juudit on rahvakangelane. Ent mis edasi? — kuis jõuaks nüüd vaatlejani läkitus, et naine peab olema mehe keskküte?

Ei jää üle muud kui meelevaldselt panna Juudit oma tegu kahetsema: sestap saabki siis Juuditile uhiootamatult selgeks, mis õilsa mehe ta on tapnud; teda haarab valus lein, kasvades kiirelt lausa postuumseks armudeliiriumiks, nii et viimaks rahvavanemadki hakkavad temas nägema riiivatut hoora, kes — nagu neile nüüd meenutatakse — lasi kunagi oma vana mehe Manasse siit ilmast ära kõrvaldada, kuna sellega tal polnud lapsi ega annud see talle ka lahutuseraamatut, nii et Juudit oleks võinud endale mõne noorema leida. Ei keegi aruta, mis häbi oli tolles ühiskonnas naisele lastetus, ei keegi mõista hukka ka Manasse isekust ega võta arvesse, et Juudit hiljem rohkete ühiskondlike heategudega püüdis hüvitada oma väärsammu, vaid talle soovitatakse hakata armastust õppima, harjutamise mõttes alustades muldvana Siimeoni samavana koeraga ...

Ons tegemist noore autori tasakaalutu saavutusega? (sest oma dramaturgilises põhipotentsis on näidend kahtlemata saavutus). Ei: Tammsaare oli üle neljakümne kui ta kirjutas *Juuditi*.

Sama kõrgepingeliin läbib ka ta satiiri *Kuningal on külm*. Röövliromantilise karikatuurina pilab see 30-ndate aastate poliitilist ja vaimset segimeelsust, mida tegevustikult hoiab koos autori „romantiliselt unistav lootus ... inimsoo uuestisünniks süütu ja lihtsa naise kaudu, kes peab soendama inimest (s.t. rauka/kuningat/meest näidendis, A.W.), kel kipub hakkama praeguses Euroopa kultuuri tohuvabohus õudne ja külm," nagu ta tunnistas kirjas ameerika eestlasele Pranspillile.

Mõtlemata, et naiselgi seesuguses paigas ja olukorras võiks hakata külm ja õudne, kujundab ta oma naise-ideaali nüüd neitsist, kes veel ei tea ei elust ega mehest ega millestki midagi, kelle psüühilise puhtuse tagab lapsepõlv kuski maakolkas ja kelle neitsilikkuse juurde käib ka see, et ta ei tunne ei ehteid, puudrit ega pumateid. Sedalaadi kujusid vilksab ka ta jutustavas proosas, näiteks Tiina *Tões ja õiguses* ning siis, muidugi, Irma Vainu romaanis *Elu ja armastus*. Antud satiiris on ta nimeks Angela, s.t. ingel, kes kuningakotta pääsmise õhinas jätab oma kallima ja läheb suure rõõmuga raugale keskütteks. Et see sünnib samast, Angela süütust tagavast külast seiklema läind kriminaalse tegelase Mattiase röövretkelisel vahendusel, on vastuokslus, mis jääb tähele panemata.

Poliitilise demagoogia hullumaja ent põhjustab Angela armsama Karlo kahepeaga vasikas, kelle ta Angelale järele minnes linna-rahvale näitamiseks kaasa veab ning kes seal saab uue, kahepeaga vasika usu alguseks, ent lõpetab oma päevad Angela süldihimu tõttu pajas ja õukondlaste ning ministrite kõhus. Demagoogid söövad niisiis halba aimamata ise oma kasuliku usu, vana kuningas sureb ja võidule pääseb noorte, s.t. Karlo ja Angela armastus, nii nagu see juhtub ka romaanis (ja selle dramatiseringus) *Elu ja armastus* vananeva ärimehe Ikka, maalt linna läind neitsi Irma Vainu ja talle järele tulnud armsama Kalmu Eediga.

Tammsaare polnud oma emotsionaalse armu-ihaluse suhtes pime: läbi kogu oma toodangu lahkab ja mineerib ta seda igast kandist oma tõsise, ent huumorist teritet intellektiga; ta on meie kirjanduse suurimaid armastuse patolooge, valekujutelmade läbinägijaid. Ent ometi jääb nii emotsioon kui intellekt lõpuni integreerimata. „Armastust pole Vargamäel kunagi olnud,“ kõlab lause *Tões ja õiguses* – lapsepõlvest pärinev emotsionaalne trauma, elupikkune armu- ja helluse-puudujääk, mida harva suudab intellekt või isegi teostunud ihalus küllaldaselt korvata. Ent just sedakaudu suunas ta eesti draama üldinimlike ummikute psühho-geograafilisse ruumi pealpool olustikukirjeldust, kohalike päeva-, ajastu- või ka rahvuskultuurilisi probleeme.

Juubeli-„Juudit“

Vello
Salo

Hajala-juutide ja vanemate kristlike kirikute poolt pühakirjana austatav, Juuda-juutide ja protestantide poolt sellest aust ilmajätud vagajutt *Juudit** kirjeldab väikese, ent uskliku linna imelist päästmist tohutu paganate armee piiramisrõngast. Päästjaks on „nõrk naine“, kes saab oma teoks jõudu juutide jumalalt Jehoovalt, kellesse ta kindlasti usub. Selles usus läheb Juudit julgesti vaenlase laagrisse, võlub oma iluga vae-

*„Apokriiva“-osakonnas ära toodud meie nn. vanas tõlkes ja ka „Looduse“ *Suures Piiblis*, mitte aga 1968.a. uustõlkes. - Hajala = diasporaa.

nuvæe pealiku, raiub maha ta pea ja toob selle piiratud linna, ilma et talle endale vähimatki juhtuks. Juudit annab käsu üllatusrännakuks ning vaenlased, leides oma pea peata laiba, kaotavad omakorda pea ja põgenevad ülepeakaela.

Kui pidada silmas asjaolu, et *Juudit* pandi kirja oma iseseisvuse, usu ja rahvuspärimuse eest võitlevate juutide moraali tõstmiseks (tõenäoliselt 2. saj. e.Kr.), keda ähvardas allutamine ja assimilatsioon hellenistliku kultuuriga seleukiidide impeeriumi poolt, kerkivad eestlasest lugeja silma ette teatava paralleelina Andres Saali jutustused *Aita*, *Leili* ja *Hilda*, sündinud venestuspüüete vastumürgina aastat kakstuhat hiljem.

Samuti pole Tammsaare draama *Juudit*, mis hiljutise juubelisünnipäeva puhul nii Tallinna kui Toronto eestlaste teadvusse kergitati, eesti autori „omapoolne tõlgendus piibli *Juuditi* raamatu ainestikule“ (nii Heino Puhvel, *EKBL*:393). Juutide *Juudit* (mis ei ole ajalooline episood, vaid vagajutt) räägib Jumalast kui viimsest lootusest lootusetuski olukorras; Tammsaare *Juudit* kõneleb kolme frustrereerit keskealise saatuste traagilisest ristumisest, kellele „Jehoova on kõrgel ja Jeruusalemm kaugel“. Ühelt poolt niisiis oratoorium, teiselt – psühholoogiline draama.

Tammsaare kasutab juutide vabadussõja-aegset kirjatükki ligikaudu Saali kombel, kes samuti konsulteeris vanu ürikuid, leidmaks sealt inspiratsiooni ja nimesid. Ta laenabki Piiblist peaaegu kogu aine – tausta, tegelased ja koguni keele – kuid lugu ise on põhiliselt hoopis uus. Uus on igatahes ka neljas peategelane, saja-aastane rauk Siimeon, elukogenud, lepitav ja omamoodi jumalaotsijagi. See Tammsaare poolt lisat keskne kuju vääriks lähemat vaatlust (nagu samuti tema tehtud Nimetu), kuid täna on kõneks „juubeli-Juuditid“, millele on antud Tammsaare omast märksa erinev nägu.

Esiteks Rein Andre versioon, lavale toodud Torontos 5. veebruaril (ka 40-a. näitleja-juubeli tähistamiseks). See on originaalist tublisti lühem, osalt näitlejate arvu vähendamise eesmärgiga. Kuid samas on Andre teinud Tammsaare Juuditist jälle Piibli Juuditi: me ei kuule enam midagi sellest, et ta on tapnud oma mehe Manasse – ja nii nõuab ta Andre lõpustseenis enda

surma mitte oma mehe, vaid oma „süütu“ vaenalse Olovernese tapmise eest. Ellu jääb siis ka Osias, kelle endatapp Tammsaare draamas ei jätnud mingeid *happy endi* võimalusi. Sedalaadi ümbertegemise puhul kerkib vägisi küsimus: kas võib niisugust töötlust veel Tammsaare nime all esitada? Sest Andre Juudit on Tammsaare omast sama kaugel kui Tammsaare Juudit Piibli omast.

Kodumaal võisid 28. jaan. kõik kuulata Einar Kraut'i versiooni. Kuid *Kodumaa* (25.1.78:4, Sirje Endre) etteteate andmeil on ka seal tehtud muudatusi – ja nimelt samas suunas Andrega! Kui Tammsaare Juudit tapab Olovernese sel põhjusel, et tema neitsia on (just tema neitsiksjätmisega) juba teist korda teotatud, olevat Krauti Juudit „kompromissitult tahtekindel kodulinna päästmise hetkel“; kui Tammsaare Olovernes on sõjamehe elust tüdinud ning mõistab Krauti versiooniski „oma sõjakäikude mõtetust“, siis viimases „jääb Olovernes oma sõjamehe karakterile ja kohusele truuks“. Muidugi, *Juuditis* olevat „hoiatavat aktuaalsust – veel pole tänapäeva maailmast kadunud sõjaoht,“ ent mis on sellel Tammsaarega tegemist?

Tahaks teda, mida arvaks autor oma kahest juubeli-Juuditist.

Linda
Pakri

Üldmuljeks Andre lavastusest jäi liigne kokkuhoidlikkus – niihästi teksti lühendamise, tegelaste väljajätmise kui ka lavalise lahenduse osas.

Tekstide lühendamise otseseks – kas kavatsetud? – tulemuseks oli karakterite ülelihtsustamine. Nii koondus kogu tähelepanu Juuditi seiklusele, mille varju jäid kõik teised tegelased ja ka Tammsaare teksti nüansid. *Juuditi* kirjanduslik väärtus seisab just hästi läbimõeldud ja mitmepinnalises dialoogis, kuid Andre lühendused ei lasknud ühelgi dialoogil areneda. Nii näitab Tammsaare näiteks Juuditist igas dialoogis eri iseloomu-aspekti; nüüd jäi temast järele ainult Iisraeli päästja, kuna läks kaduma tema sisemine võitlus eri kalduvuste vahel, mis oli Tammsaarele oluline. Andre „ühedimensiooniline“ Juudit ei olnud enam huvitav.

Tegelaste arvu piiramise üks tagajärgi oli, et ei saanudki näha ei piiratud linna häda ega peavanem Osiase juhiomadusi, mis Juuditile imponeerisid. Neid puudusi, samuti massistseenide

väljajätmist oleks hõlpsasti saanud korvata pöördumisega vaatajaskonna poole, ent selle asemel pöördusid kõnelejad ettekujutatava „massi“ poole kuskil kulisid taga, mis aina suurendas distantssi lava ja saali vahel. Siimeoni ja Rabi osade liitmine hävitas Tammsaare Siimeoni, kelle elutarkus oli lõputseeni alustalaks.

Suhteliselt laia lava täitmine asetab nii lavastajale kui lavapildi kujundajale erilisi nõudmisi, millele ei olnud leitud sobivaid lahendusi. Aga kui lavastaja ise kaasa mängib, kes oskaski siis öelda, kuidas asi saalist vaadates välja näeb?

Võimalused, mida pakkusid lava laius ja sügavus, jäid kasutamata. Tegelaste liikumine polnud koordineeritud, samuti ei olnud nähtavasti keegi mõelnud sellele, et viia veidigi ühisele nimetajale üksikute tegelaste „kehakeeled“. Nüüd rääkis igaüks ise keelt ja kõndis oma rada. Kui Juudit (Valve Andre) oli omajagu emanda ja Susanna (Rita Sui) ümmardaja hoiakuga, oleks Oloverneseltki (Rein Andre) oodanud sõjamehe rühti ja midagi majesteetlikku, mis õigustanuks Juuditi kiindumust temasse.

Rekvisiitide osas haavas silma eriti idamaise üliku hädapärast kokkuklopsitud troon, *juutide* lühter tema pidulual, kristliku piiskopi rinnarist paarsada aastat enne Kristust ja Nimetule *viskoda* andmine, olgugi et kõneldi *pistodast*. Vist kokkuhoiu mõttes oli laval üksainus telk, kuhu kõik kordamööda kadusid...

Kogusummas oli ehk kõige kurvem, et lõpuni ei saanud selgeks, kas oli tegemist tragöödiaga, melodraama või veel millegi muuga. See on vaatajaskonna alahindamine, kellel on alati vaja peale silmailu teatrilt kaasa võtta haaravaid stseene, mis mõtlema panevad – ja vaimustust, kui vähegi võimalik!

Mare
Tiido

(*Märkmikust*) Kõik räägivad paisund rindadega – just nagu kõhtu poleks olemaski! – Raske näha vahet karakterite vahel: kõik, mis on, on sõnad ja emotsionaalne hüsteeria, laiendamine ja liialdamine, mida domineerib peamiselt Juudit. – Paistab, et lavastaja ei teagi, et tal on õigus näidendile midagi juurde luua, arvestades üksiku näitleja võimeid. – Aga võibolla oli etenduse peapõhjuseks eestlasi kokku tuua, nii et teatrit polegi vaja arvustada? See on muidugi o.k., kui neile nii meeldib! – Eesti noorte hulgast kuulduv siiski, et mõned tahavad tõsisemalt näitlemist õppida – ja sellepärast on tähtis siin tunnistada, et selles *Juuditis* ei olnud tõsist *kunstilist* pingutust.

Animated Fairy-Tales [Elavad muinaslood]

Text by S. Kiik. Designed by R. Mägar.

Translated by M. Lauringson.

„Perioodika“, Tallinn 1977:127, kt. rbl. 2.07.

Margus
Jukkum

Minule, eesti nuku- ja joonisfilmide imetlejale, oli see raamat pettumuseks. Üksikasjule teatavate nukkude loojate ja loomingu taustast, mis võinuksid lugejat huvitada, on tähelepanu pühendet kasinalt ning seepärast tegi raamatu üldtoon mulle mulje: pinnapealne ja ebaisiklik.

Liig palju ruumi on pühendet igavatele faktidele (nagu kes tegi mis filmi millal – ja mitmenda-setmenda koha ta nii-ja-naasugusel festivalil sai), mis kipuvad jutulõime takuseks tegema.

Raamat näib rohkem ülevaatenähtuna eesti nuku- ja joonisfilmide saavutustest kui sissejuhatusena neile filmidele, kusjuures oleks lugejat tutvustatud sel alal töötavate filmitegijatega – mis-sugune sissejuhatus oleks eessõna kohaselt pidanud olema üks autori eesmärkidest. Tõesti väga kahju, et sellest asja ei saanud.

Raamatu kõige huvitavamaks küljeks on muidugi illustratsioonid. Kuid enamus neist ei paku vaatajale ligilähedaltki sama rahuldust mis üksikud värvifotod „näitlemishoos“ tabat nukkudest. Asjatundja leiab teose lõpust toreda loetelu-kirjelduse eesti filmitoodangust sel alal – ainukese särava laiguna ülejäänud osas keskpärasest raamatus.

Kilplased Tekst: Priit Pärn.

Joonistanud Priit Pärn ja Kaarel Kurisma.

„Kunst“, Tallinn 1977:48, br. rbl. -.69

Suurepärase raamatuke! Tehtud ilmselt joonisfilmi (1974) jätkuna ja selle stiilis – palju pilte ja vähe teksti. Selle nautimine ei tohiks tekitada erilisi probleeme peaaegu „umbkeelse-telegi“ väliseesti noortele, kellel puudub põhilist oma päritolu mõistmises.

Joonisfilmide „tegelastena“ näivad kilplased olevat esimene eesti autorite algupärane ja nii huvitav leiutis, et seda tasub tõesti edasi arendada. Suur samm *Schildbürgerit*st edasi!

Film oli kahtlemata huvitavam ja universaalsem, sest ilma tekstita. Kes pole filmi näinud, ei tunne raamatust kindlasti sama mõnu. Ammutuntud tõde: filmis on atmosfäär ja üksikkujud kuidagi viisi palju paremini kättesaadavad ning seetõttu palju mõjusamad.

Kilplaste ilmumist kirjanduslauale tuleb tervitada, sest see süvendab filmi järelmõjusid ning arendab lugu edasi uutel teemadel. Joonisfilmide tootmine nõuab suurt arvu erivõimetega joonistajaid ja palju aega; sellepärast on *Kilplaste* edasielamine raamatute kujul oluline uute ideede väljatöötamiseks.

Tahaks loota, et kuuleme *Kilplastest* õige varsti jälle – kas raamatu kujul või ka mõnes lehes, näiteks sarjajooniste näol. Suuremaks sooviks jääb siiski, et sel viisil küpsenud ideedest saaksime varsti uue filmi. Kasvõi nimega *Oma aken...*

„Metroo’78” & ÖESK

Usutleb Enno Klaar

Halloo, tere Jaan Seim! Räägi, mis on Metroo – kui keegi veel ei peaks teadma!

See on üks rahvaliiikumine, kui nii tohib öelda. Võib ka öelda, et see on terve rida omaalgatuslikke tegevusi nooremalt sorti eestlastel siin Rootsis.

Noh, näiteks?

Näiteks ühe huvitava raamatu koostamine, koguteose, mille nimi on *metroo 77*. Siis on Metrool veel käigus mitu õpperingi Eesti ajaloo, tänapäeva Eesti, meie kirjanduse ja kunsti tundmaõppimiseks. Ja siis see „päris-Metroo”, mis on kümnepäevane järjekordne suurokogunemine – huvitavate inimeste kogunemine huvitavate küsimuste ja tegevuste ümber.

Millal see toimub käesoleval aastal, see „päris-Metroo” – ja kus?

See toimub Gotlandil, tundub eesti laste Ojamaa suvekodus, ja nimelt 12.-20. augustini. Kes tahab tulla, peab oma huvi näitama – kuid kõik huvitatud on teretulnud, niikaua kui platsi jätkub!

Kaks päeva, 4.-5. veebr. kestis Stokholmis *Ida-Euroopa Solida-riteedikomitee* (=Östeuropeiska Solidaritetskommittén, ÖESK) konverents mitmesugustel huvitavatel poliitilistel ainetel.

ÖESK asutati aasta aega tagasi ja selle esimeseks esimeheks valiti Ülo Ignats, kes on suure organisatoorse ande ja energia-ga Komitee elujõuliseks ehitanud.

Tõmban konverentsisaginas Ülo Ignatsi kõrvale ja meil on järgmine jutuaajamine:

Mis on ÖESK?

See on organisatsioon, kus leidub inimesi peaaegu igast Ida-Euroopa rahvusgrupist, vaatamata nende poliitilisele maailmavaatele.

Kuidas tekkis mõte sellisest organisatsioonist ja vajadus selle järgi?

Enne oli nii, et esines palju erinevaid aktsioone Ida-Euroopa küsimustes, aga raske oli ehitada üles koostööd erigruppide vahel, kui seda vaja läks. Tahe oli luua midagi, mis permanent-selt võimaldaks sellist koostööd.

Missugune on eestlaste osatähtsus selles – oled Sa rahul?

Eestlased on üks aktiivsemaid gruppe siin koos poolakatega. Aga neid võiks palju rohkem olla.

Keda tahate saada liikmeks, kas on mingi kriteerium?

Ei ole muud kui et küllalt inimesi peaks olema igast rahvusgrupist, muidu on väga raske teha suuremaid aktsioone. Oleme kaus rahul sellega, et oleme saanud kaasa tõmmata umbes võrdsel määral nii rootslasi kui idaeuroopa päritoluga inimesi üheks heaks koostööks.

Kas on aktiivsust arendatud ka väljaspool Stokholmi?

On küll, aga areng ei ole läinud mujal nii kiiresti kui siin, kus peale hakati. Usume, et lähemate aastate jooksul on meil neli-viis lokaalgruppi suuremates linnades üle Rootsi.

Walter
Rand

Kas ühineda eestlusega või hoiduda sellest?

Trentis ja Montrealis esitasin eestluse kohta mõningaid põhilisi mõisteid ja ideesid (vt. AK 4/77:19j, 5/77:36, 6/77:5 - 13). Puudus aeg eriküsimuste käsitlemiseks. Allpool vaatlen neist ühte, sedagi vaid sissejuhatusena teema edasiarendamiseks.

Meie geograafiliste piirideta ja riigiaparaadita kultuur on mitmeti vabatahtlik süsteem ja seega õrn taim. Sellesse kuulmine pole automaatne. On võimalik, et inimene, kes silmanähtavalt on eestlane meie seniste mõõdupuude järgi, ei taha kuuluda eestlaskonda, s.o. eesti kultuuri rakendavasse ja edendavasse ühiskonda.

Nii ühinemiseks kui ka sellest hoidumiseks võib olla mitmeid põhjusi, mõned neist loogiliselt põhjendatud ja seega rohkem kehtivad, teised arusaamatustest ja sellistest tunnetest oleuvad, mida on raskem õigustada. Esitan siin väite, et eestlaskonda kuulumise küsimuses kasutatakse tihti puudulikke lähete kohti. Illustreerin seda mõne näitega, millele lugeja võib leida lisa oma kogemustest.

Siin käsitletud kitsast teemat tuleks õieti vaadelda meie väärtusmõistete laiemal tagapõhjal. See viiks aga jällegi pikale. Asun sellepärast otse näidete juurde. Esitan need kahes osas, esiteks positiivseid (poolt-), siis negatiivseid (vastu-) lähte kohti iseloomustades-hinnates.

A. POSITIIVSEID LÄHTEKOHTI (motive eestlusega ühinemiseks)

1) *Võõrad jäävad võõraks; hoidkem oma rahva poole.*

KEHTIVUS: nõrk. TÕLGENDUS: Idee reedab kohanemiskõhku. Inimene tõmbub kaitse seisukorda oma „suletud“ rahvusluses. Eestluse tõeliseks või oluliseks aluseks ei tohiks aga olla taandumine välismaailma rusuva karmuse ja tundmatuse eest. Selliste, peamiselt vanemas eas võõrsile paisatud inimeste arv kaheksa ajaga.

2) *Oma inimeste hulgas leiame kergemini sõpru.*

KEHTIVUS: nõrk. TÕLGENDUS: Sõprus on intiimne, komplementaarne struktuur ja ka eestlaste hulgas on sõpruse tekkimine väga se-

lekteeriv nähe. Valikud toimuvad võrdlemisi kitsastes isiksuse struktuurist tingitud raamidest, kusjuures rahvuse ja kultuuriga seotud tegurid võivad olla vähese tähtsusega. Selline kitsas lähtekoht võib viia pettumustele ja uuesti eestlusest võõrdumisele.

- 3) *Ühenduses on jõud: võitleme võõrsil koos, loome ettevõtteid, teeme äri, oma mehi võib usaldada.*

KEHTIVUS: nõrk. TÖLGENDUS: Rahvuskultuuriline kuuluvus üksi on nõrgaks aluseks praktilise elu reaalsuses, kus sujuv ja edukas koostöö on tingitud elukutselisest asjatundmisest, selgest mõistusest ja kindlameelsest, kõrge eetikaga iseloomust. Kus need eeldused antud, seal võib ühine rahvuslik kuuluvus olla lisaväärtuseks. Kui aga reaalsed asjaolud nõuavad vahekordade lõpetamist, siis tekitab see kaasnähtena emotsionaalseid võnkeid, mis võivad negatiivselt mõjutada ka suhtumist rahvusesse.

- 4) *Noored respektierigu vanemate soove ja piiridku olla eestlased.*

KEHTIVUS: nõrk. TÖLGENDUS: Sundus, kohustus, surve viivad tahetele neist vabaneda, kui tuleb aeg (teadlikult või alateadvuse mõjutusel).

- 5) *Huvid eesti kultuuri orbiidis.*

KEHTIVUS: piisav kuni väga suur. TÖLGENDUS: Sellised huvid suurenevad tegevusega ja rakendustega. Sellest kasvab ja laieneb isiksuse struktuur, isiku enda sisemaailm, milles ei saa olla kergesti pettumust. Protsess pole ohustatud isiklikest vahekordadest, nagu motivatsioonide nr. 2 ja 3 puhul.

ÜLDJÄRELDUS A: Esimesed neli motiivi võivad siiski olla vaheastmeiks ja viia viimase juurde. Püsivaks tulemuseks on igal juhul vajalik aktiivne tegevus eesti kultuuri mingis sfääris. Sellega seostuks isiku eestluse määra (vt. AK 6/77:11j) paratamatu tõus. Organisatsioonide tegevus peab looma eeldusi viimase motiveeriva lähte esilepääsuks. Nende selgitustöö ja tegevuse iseloom peavad seda edendama oma liikmeskonnas ja rõhutama seda uute liikmete kaasatõmbamisel.

B. NEGATIIVSEID LÄHTEKOHTI (motive eestlusest hoidumiseks)

1) *Kas suudan kuuluda kahte maailma?* (Hirm identsuse kriisi ees.)

KEHTIVUS: nõrk. TÕLGENDUS: Asjatu hirm. Mitmesse kultuuri kuumine on täiesti võimalik. Isiksuse areng tähendab tavaliselt mitmepalgelist kujunemist isegi ühe kultuuri raamides; laienemine mitmekultuurilisuse suunas lisab uusi väärtuslikke tegureid. Raske on võõrsil kujuneda (või isegi jääda) sajabrotsendilise eestluse määraga isiksuseks, ka pole see kõigile vajalik. Igaüks viigu oma eestluse määr sellele tasemele, mille jaoks ta on võimeline aega leidma ning millest ta tunneb rahuldust ja rõõmu. Kui on tahtmist ja aega, võib see isiksuse-dimensioon kujuneda kõige olulisemaks.

2) *Kõik kaob niikuinii.* (Rahvuslik lootusetus.)

KEHTIVUS: nõrk. TÕLGENDUS: Selline suhtumine kajastab kaduvat usku eestluse tulevikku. Hoiak oleneb aga esijoones sellest, mida oodatakse ja loodetakse. Globaalse eestluse ideest ((vt. AK 6/77:10) lähtudes on aga võimalik palju teha ilma ootamata, otse nüüd ja seal kus asutakse. Tõenäosus on suur meie kultuuriliseks püsimiseks maailmamõõtmelise süsteemina.

3) *Olgem maailmakodanikud; pealegi on tahtlik „kultuuritegemine“ kunstlik ja mõttetu.*

KEHTIVUS: nõrk. TÕLGENDUS: Ei muutu lihtsalt maailmakodanikuks see, kes oma kultuuri on kaotanud või seda alahindab. Internatsionaalset kultuuri võivad tajuda ja mõtestada ainult need, kes on kodus *mitmes* rahvuskultuuris – ilma neid segi ajamata. Muidu jäädakse lihtsalt internatsionaalseks võhikuks.

Kuigi kultuurid on loomuliku kasvu nähted, on nende areng siiski olenev üksikute loojate tahtest, kes „teevad“ kultuuri, andes oma panuse. Väikekultuuride edasiarendamine nende loomulikest alustest võib tunduda kultuuri kunstliku sünnitamisena ainult suurkultuuride provintslikele liikmeile, kes ei näe kaugemale oma laiutava kultuuripoliitika piirest. Ikka usutakse veel suurriikides, et Balti riigid tekkisid ainult poliitilistel põhjustel peale I Maailmasõda ja et seega olevat ka nende kultuur kunstlik looming.

4) *Väärtust on suurkultuuril. Mida pakub väike?*

KEHTIVUS: nõrk. TÖLGENDUS: Suurkultuurid pole tegelikult nii monoliitsed kui nad näivad. Nende agressiivne ajalugu võib tekitada süütunnet uutes generatsioonides (näiteks sakslastel, venelastel, ameeriklastel).

Väikekultuur aitab arendada inimese arusaamist diversiteedist (vt. AK 6/77:7) ja rikastab isiksuse struktuuri. Selle suhteliselt suurematele saavutustele võib olla uhke (näit. rikkalik, arenenud keel ainult miljoni inimese kohta) ja mingiks süütundeks on selle liikmeil palju vähem põhjust kui suurkultuuride puhul.

5) *Püüdsin eestlusega ühineda ja rahvuslikult tegutseda. „Anti nina peale“, kritiseeriti ülekohtuselt. Tõmbusin tagasi, pole mul neid vaja.*

KEHTIVUS: oluliselt suur. TÖLGENDUS: Selliste nähete tõttu tuleb meil väärtusmõisteid revideerida. Territooriumita ja riigiaparaadita kultuur on õrn isereguleeruv süsteem, kus käsk ja keeld ning „päheandmine“ ei aita. Sellise süsteemi aluseks on vabatahtlikkus ja seda häirivad kergesti konfliktid inimvahetkordades.

ÜLDJÄRELDUS B: Organiseeritud tegevus peab võimalikult hoiduma viimase negatiivse motivatsiooni esilekutsumisest. Esimese nelja vastu tuleks teha selgitustööd organiseeritult ja üksikisikute poolt. See tuleks kasuks eestlusele ja veel rohkem isikuile, kes põhjendamata negatiivse hoiaku tõttu kaotaksid võimaluse oma siseelu rikastamiseks ja isiksuse kujundamiseks.

KOKKUVÖTTES: Kõigest eelnenust on palju juttu olnud mujalgi ja oleks ehk võimalik koostada ulatuslik kataloog meie mitmesuguste motiivide kohta, mis määravad üksiku seose eestlusega. Minu eesmärgiks oli tähelepanu juhtida võimalikele *mittekehtivatele* (või nõrgalt kehtivatele) motiividele selles küsimuses. Suurem selgus vaadeldud probleemis oleks meil väga vajalik. Organiseeritud tegevusele on see isegi äärmiselt oluline, sest seos eestlusega toimub peamiselt organisatsioonide raames ja vahendusel.

Vello Salo

J E R U U S A L E M

Jeruusalem! Linnaksi ehitet
sa nagu ühest tükist:
su piigitet tornid, müür mehitet —
kui Templi ehteks kõik lükit...

Silma tükib

muslimite kullat Kalju
YMCA müraklik palee
Ölimäe mihaklik hotell
frantsiskaanide tornikell
Villemi koḥmakas kellatorn

Augusta Victoria koloss
benediktiinide torniloss:

Kristuse hauda annab otsida

Jeruusalem 1965

S Õ J A K A I R O

suur on sära
lampe loogu
made in china

kange kära
tuhat toru
made in moscow

sama joru
ühthesodu
arva ära

allah on suur

Kairo 1957 - Mossul 1969

Paul
Reets

Niinimetatud rahvuslik ideoloogia — mis ei erine karvavõrdki mistahes muust ideoloogiast — näib erilist vaeva nägevat ürgse ja iidse otsimisega niinimetatud rahvuskultuuris. Kes otsib, see leiab, ka siis kui midagi leida ei ole. Sellest siis ka otse imestamapanev tung kõige kaugematesse aegadesse, nagu oleks ajalugu üks pikk ja sirgelt jooksev kõis, mille algust sikutavad kauged ja kanged esivanemad ja mille oleviku-otsa venitavad nende tänapäevased järglased — kõis oma rahva igaves-test tõdedest. Ühe sõnaga: mingi ühtlane ja ühtlaselt jätkuv rida. Kuid millegipärast on vajalik olnud sealjuures kõik arvatavad tõed loosungiks tõsta: läbi aegade! üle aegade! Esimene vist viitab minevikule, teine arvatavasti tulevikule, umbmäärased mõlemad. Loosung! Üldse armastavad (ja väga kirglikult peale selle) kõik ideoloogiad hästi suuri ja hästi suurte sõnadega loosungeid. Sellest tunneb neid kõiki juba kaugelt ära! Kuid loosung on loosung, kerge püstitada, kerge meeles pidada, kerge muuta, kui selleks vajadust on. Kõlavad sõnad, aga kõigest muust tühjad kui kell.

Ajalugu (ja sellega koos kultuuri-, kirjandus- ja kunstilood) ei taha joosta sellises ilusalt sõnakuulelikus ja pidevalt sirges reas, nagu seda kujutab ette — ja ka nõuab — ideoloogia. Ajaloos on kõik üpris teisiti, hoopiski tõelisem, ja vahest on kasulik seda meelde tuletada. Muidugi lühidalt, eelkõige piirdudes meie möödunud sajandi teisel poolel toimunud ärkamisajaga.

Sisemiselt oli see suur aeg, selles ei ole kahtlust. Väliste asjaoludena ühtub sellega talude päriksostmine ja teoorjuse osaline kadumine. Õieti küll nii, et *eelnes* — ja päriselt ärkamine sai toimuda ja toimuski kõige toekamalt ikkagi omaks ostetud pinnal. Ainult *oma* maaga sai õigust nõuda, teisiti ei olnud see võimalik ega saanudki tollal võimalik olla.

Sellega seltsivad ideelised ilmingud, nagu *Kalevipoja* levik rahva hulgas. Selle üle on palju pead murtud, et miks *Kalevipoja* esimene trükk nii visalt levis. Seda ei ostetud — ning seda vastuvõtmatust on peetud võõrastavaks, seda on taunitud kui vaimupimeduse märki. Sealjuures on tavaliselt kahe silma vahele jäänud, et *Kalevipoja* esimene trükk oli eesti- ja saksakeel-

ne nn. teaduslik väljaanne, mille hind oli küllaltki kõrge, eriti ajal, mil oli käsil talude ostmine ja iga kopikas oli otse kulda väärt. Alles teised *Kalevipoja* trükid, odavamate rahvaväljaannetena, levisid otse tohutu kiirusega. Nii et küsimuses ei saanud olla ei vastuvõtmatus ega vaimupimedus. Olgu vaim nii ideeline kui tahes, teatud eeldused ja kindlam pind pidi tal ikkagi olema.

Isamaa ilu hoidlemine algab *Kalevipojaga*, mille laulud on ainult tinglikult regivärsilised. Nad tuletavad vanade rahvalaulude värsimõõtu meelde, aga ise ei ole nemad seda mitte. Oli sündinud mingi uus värsimõõdu liik, mis tahtis ausalt ja siiralt vana ja käibelolevat rahvalaulu edasi kanda, kuid tõeliselt lõpetas selle igaveseks ajaks.

On arvatud, et Kreutzwald ei tundnud hästi vana rahvalaulu värsimõõtu. Osaliselt võib see põhjendus õige olla, samas on aga ka üsna tõenäoline üks teinegi hüpotees, nimelt et Kreutzwald rahvale eepost luues paratamatult pidi looma ka uue värsi ja mõõdu. Otse teadmatult ja tahtmatult surus selline nõue end peale, sest regivärss ei andnud end Kreutzwaldi kaugeleulatava eepose teostamise jaoks painutada, ainult sobitada oli võimalik. Kui eepos valada ehtsasse vana rahvalaulu regivärssi, siis kõigepealt muutuks sisu (ja õige drastiliselt) ning eepose pikus paisuks 10 - 20 korda praegusega võrreldes. Koidula ei võtnud enam vaevakski algavat eesti kunstluulet vanale regivärsile rajada.

Ärkamisaegse ideaalse kõne ja luule sümboolika on üldiselt teada: see on vaba tõlgendus ja kohendamine meie keelele ja meelele peamiselt Saksamaal ringelnud hilisromantikast. Rahvusest teadlikukssaamine lihtsalt nõudis sellist ülekannet ja ülevõtmist. Meeles tuleb pidada, et üle võetakse ainult seda, mida läheb vaja ja milleks on oma tugevad eeldused antud. Kõik mis üle selle, jääb vastuvõetamatuks. See on sama kiidu- või häbi-väärne kui puust tehtud põllutööriistade asemele välismaalt ajakohasemate toomine. Vana regivärsiline rahvalaul oli määratud väljasuremisele — ja kindlasti juba enne Kreutzwaldi-Koidulat. Nagu eesti talupoja senine kultuur oma tarbeesemetega, ehituste ja kommetega. Maaharimine muutus, ehituste otstarve

muutus, kombed muutusid ja asendusid teistlaadsetega. Sellest siis pöörang, mis osutus antud juhul murranguliseks.

Üldse ei saa suuremat erinevust ette kujutada kui seda, mis valitseb eesti vana talupoja-maarahva kultuuri ja ärkamisajaga alanud eesti kultuuri vahel, eelkõige maailmavaates.

Seda on enamasti *arenguks* nimetatud, kuid siis tuleb seda mõistet kasutada industriaalses mõttes, kus masina toodetud produkt on „arenenum“ kui käsitsi tehtud töö. Muidugi ei ole siin tegemist arenguga, mis eeldaks loomulikku kasvamist eelnenud astmest. Industriaalses maailmas on agraarühiskond „mahajäänum“, vähem „arenenum“ kui industriaalne. Kuid niisugune arengu-mõiste vääritiväänamine tuleb ilmsiks, kui võrdleme arusaamist temast agraarühiskonnas ühelt ja tehnilises-industriaalses teiselt poolt.

Eestis (ega mujalgi) ei käinud see ühest kultuurist teise nihkumine ei ühes joones ega ühtlaselt laial rindel. Kuid muudatused olid põhilised: eelnenud talupoja-maarahva kultuur mitte ainult ei erinenud seda asendama asunud eestlaste ja „eesti“ kultuurist – nende vahel oli ületamatu lõhe. Sellest siis, et eesti kultuur oma vaimult, mõttelt ja ulatuselt ärkamisajast kaugemale ega mitte ka sügavamale ei ulatu. *Kõrgemale* küll – elatustaseme ja tehniliste vahendite kasutamise poolest. Samuti ka laulusõnades, sest ühe ärkamisaegse laulusalmi järele Munamägi ulatub pilvepiirini. Taeva kõrgus on muidugi endine, Munamäe oma samuti, kõrgustesse ulatumine aga märksa suurem. Mis ka seda tähendab, et maarahva maalähedasem tunnetamine on muutunud, vähemalt selles osas, „õhulisemaks“.

Selle ja taoliste laulusalmidega seoses (neid on meil õige rohkesti produtseeritud ja seda isegi idealismiks peetud) on huvitav märkida, et ärkamis- ja järelajastu kirja-, kõne- ja laulumehed-naised pookisid (ingl. *grafted*) oma ideaalidele vajaliku sõnapildistiku *jutluste ja lauluraamatute* keelepruugile. Seega meie kirjandus (Kreutzwaldi *Kalevipoeg* kaasa arvatud) ei kasvanud välja meie rahvakeelest; pigemini oli nii, et rahvas nagu tõsteti keelepruugile järele, otsekui üleöö muutunud olude sunnil. Sellest siis teatud väljavenitamise tunnused nii rahvas kui kultuuris ja kirjanduses.

Et ärkamisajastu ideaalid poogiti jutluste ja lauluraamatute keelele, toimus vaistlikult taibatud õigegi lihtsal põhjusel, sest ainult seal ja selles oli vajalik pind juba ette valmistatud. Regivärss oli selleks täiesti kõlbmatu ja rahva kõnekeel oma murrakute erinevusega ei pakkunud neid eeliseid, mida omas juba kultuurikeeleks painutatud jutluste keelepruuk. Rahva harimine, valgustamine ja tõstmine oli sellega juba peale hakanud — tasa ja targu, aega- ja pikkamööda, kuid siiski.

Regivärss, mis kadus koos maarahvaga kui eestlased maa omaks ostsid, on siiski postuumselt ülendamisest ja kõrgendamist leidnud. Nagu Munamäe kergitamine pilvepiirini, piirdub see siiski ainult sõnadega. Tegelikult ei ole seda enam kunstluulena kasutatud, kuigi Suits seda üks- (ja ka viimane!) kord proovis. Kui vana regivärss eestlastele nii südamelähedane oleks nagu kadunud maarahvale, siis oleks temast rohkem kuulda ja regivärsilised laulud oleksid üle kõige tuntud. Kurv lugu on see, et nad ei ole tuntud.

Teatakse küll regivärsilisi laule olemas olevat, kuid tuntud ei ole nad ammugi mitte. Neil puudub see kõige tähtsam — kõlapind. Nii nagu veel aastal 1850 maarahvas poleks „õitsevast isamaast“ (Koidula) aru saanud, nii ei saa meie enam aru ega ka tõelist osa kõlapinnatuks jäänud regivärsist.

Kaotus on suur, kuid mitmed eelised, mis samuti kaasnesid paratamatult kõigil elualadel toimunud muudatustega, lubavad ehk siiski leppida uue olukorraga — ja uus see on, sest sada aastat pole mingi eriline iga ajaloo tähiseid mõttes. Pealegi kui eelnevast pole midagi silmaga nähtavat järele jäänud, mida tegelikult kasutada saaks või tahakski. (Rahvariideid kanname sellepärast, et teised rahvad seda teevad!)

Kuid kadunud maarahvalt tuleks siiski ja kindlasti üht tunnetavat vaatamist õppida ja see on: katsu oma ettekujutust ja nähtavat reaalsust enam-vähemgi samal kõrgusel hoida. Kui üks kerkib pilvepiirini, siis teine paratamatult langeb põrmu, terakese naeruväärselt peale selle. Kui sõnad on suured, aga seda millest räägitakse pole nähagi, tuleb armutult venitada, nii ajalugu kui kultuuri, kuid reaalsus, see kõige oleviku ja selles olemise keskpunkt jääb ikkagi tabamata. Seda asendab plakat tühja loosungiga. See oleks juba tõsine puudujääk.

Pealegi on nii, et esivanemate päranduse juurde tagasi kippudes ... miks mitte sealt ka midagi tulusat õppida? Kui nemad said enda maailmast ja ajast tarkuse kätte, peaksime sedasama saama ka meie oma ajast ja oma maailmast. Just see kättesaamine ongi ainukene tõesti ühendav side mis meil kadunud (ja müütiliseks tehtud) esivanematega saab olla.

„Modershjärtat”

Enel Melberg, *Modershjärtat*

„Prisma”, Stockholm 1977, rkr. 55.-

Milvi
Seim

Enel Savioja-Melbergi rootsikeelne esikromaan *Modershjärtat* („Emasüda”) ilmus l.a. varasügisel ning sai rootsi ajakirjanduses päris suure tähelepanu ja kiituse osaliseks. *Dagens Nyheteri* kirjanduskriitik Lars Andersson pidas teost julgeks ning erinevaks kaasaja „pihtimusraamatute” tulvas. Pagulasajakirjanduses pole puudunud hurjutav ja halvakspanev kriitika rahvuslikust ütehoidmise traditsioonist „äralangenuid” tütre puhul (vt. *Teataja* 17.9.77:5). Nii üleskiidetud ja mahalaidetud raamatu võtad kätte teatava kahtlusega: kas ikka vastab ootustele?

Autor on sündinud Eestis ja aastase lapsena Rootsi toodud. Ta esikromaan on suur eneseotsimine, püüe leida seda elu, mis just tema oma on — naisena, armastajana, emana. Oma juuri otsides läheb ta tagasi oma vanaemade juurde.

Isapoolse vanaema elu vaadeldes viib kirjanik lugeja kaasa saajandivahetuse Eesti maaellu. See maaelu kirjeldus on nii tuttav — ja ometigi täiesti värske, täis huumorit ja sensuaalsust. Juba rahvalauludest on meile tuttavad elutingimused, kus tütarlapse ja naise väärtus seisis tema virkuses, töökses ja usinuses ja kus igaüks teadis, et „ilu ei kõlba patta panna”. Romantiline armastusabieli oli maainimesest sama kaugel kui saiasöömine argipäeval. Nii tuttavate eesti olude kirjeldamine rootsi keeles annab tervele raamatule erilise pinget eestlasest lugeja silmis, ent selle läbi ilmneb ka tegelaste problemaatika üldnimlikkus. Omamoodi tore on sealjuures kohata mahlakaid eesti väljendusi ja kõnekäände rootsikeelses kuaes.

Kirjaniku emapoolne vanaema oli oma nooruses teenijaks jõukas kaupmeheperekonnas Peterburis. Tema elu kirjeldades on autoril ka võimalik töölisnaise ja -ema elutingimusi võrrelda keskklassi naise hoopis erineva olukorraga. Härraste pidudel külalistele serveerides õnnestus noorel teenijal vilksamisi näha ja kuulda tolleaegset säravat seltskonnaelu, aga ka ühiskonnakriitilisi vaidlusi pereproua kirjanduslikus salongis. Sellest kõrgkoodanlikust õhkkonnast sai vanaema oma ideaalid, mis nüüd päruspatuna kolmandasse põlve edasi on kandunud, kuid mille püünistest raamatu minategelane enda siiski lõpuks suudab vabastada.

Kuid enne seda vabanemist laseb autor meil kohata oma vanemaid, kes kuuluvad paguluse keskmisse põlvkonda. Kui vanaemadele, sajandi alguse generatsioonile, olid emaülesanded vaid üks osa elu loomulikust ja vajalikust rütmist, siis on need tema emale elu peamine mõte ja ülesanne. Meenub inglise sotsioloogi Jeremy Seabrooki väide (raamatus *The Everlasting Feast*, rootsi k. *Det ständiga gästabudet*), et see sõdadevaheline generatsioon oli esimene, kes oma lastes esile kutsus sügava isikliku sõltuvuse oma vanematest. Seabrooki järele on eelnevates põlvkondades lapsed olnud ainult kultuuriliselt olenevad oma vanematest, kuna isiklik sõltuvus ja tundeintensiivsus perekonnas on kaasaegse „juurteta“ ühiskonna väärnähtus. Enel Melbergi kirjeldus laste ja vanemate vahekordadest erinevates generatsioonides illustreerib veenvalt Seabrooki mõttekäike.

Autori vanematel on paljude sisserändajatega – ja mitte ainult eesti pagulastega! – ühine see, et nad elavad proletaarsetes tingimustes, kuid neil on kodanlikud ideaalid. Kibeda selgusega näitab autor, kui hävitav see kombinatsioon võib olla nende inimlikule väärikusele. Autori lapsepõlvkirjelduses kohtame paljudele eesti noortele nii tuttavaid elamusi: gaidilaagrid, lipuvalved vabariigi aastapäeva-aktusel, vanemate sentimentaalne mälestuste-soojendamine.

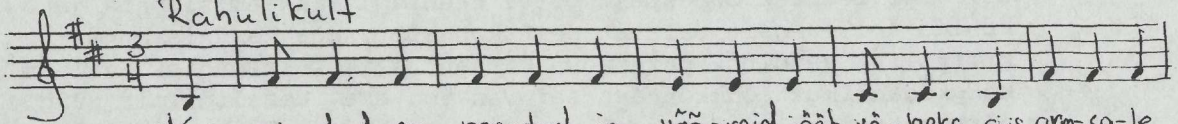
Autor teeb ka kiired visandid oma „lõbusast“ üliõpilaselust Lundis selle näilise vabadusega, ning oma lühikesest esimesest abielust, mis talle varsti vaimselt kitsaks jäi. Need osad raamatust on kirjutatud lõõpivas ja žargoonilises stiilis, tege- lasi on tihti valusalt karikeeritud.

Kui pidud on peetud

Muusika: Jaan Seim

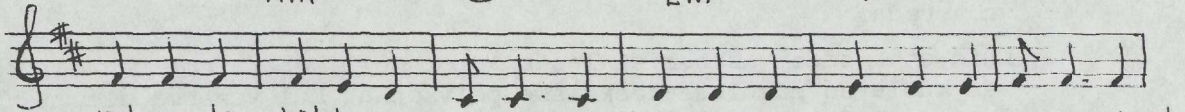
Sõnad: Hando Runnel

Rahulikult

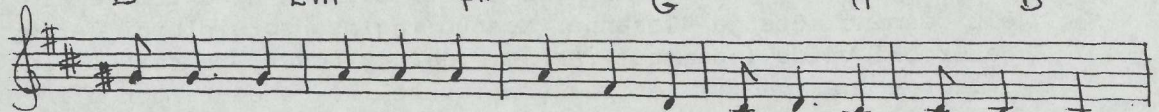
Kui pi-dud on pee-tud ja vöö-raid jääb vä-heks siis arm-sa-le

Hm D Em F# Hm

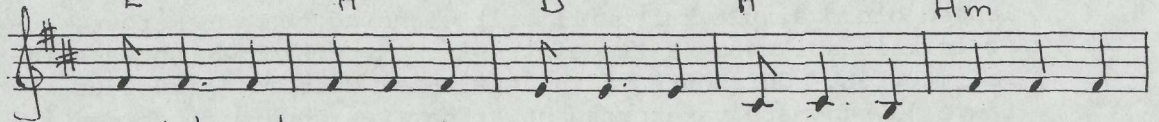
rah-va-le kül-la ma lä-heks, kuid arm-sad on hau-as või u-nus-tand

D Em F# G A D

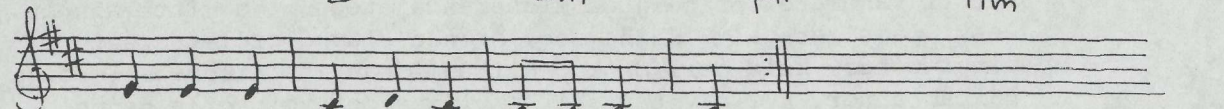
mi-nu ma ütles - se ot-sin oo vi-ha-mees si-nu. Sa

E A D A Hm

a-led veel ai-nus kes ar-rus ja e-lus, kes mõel-nud on

D Em F# Hm

mul-le nü pal-ju sin e-lus. korrata üks toon kõrgemal!

Em F# Hm

Vabanemine toimub raamatu viimases osas. See on kirjutatud päevikuvormis ja on samal ajal pöördumine minategelase uue elukaaslase poole. Inspiratsiooniallikaks näib siin olevat Karin Strucki *Klassenliebe*. Strucki meenutab autori sotsialistlik elutunnetus, tema viis argipäeva sensuaalsust edasi anda ning püüe absoluutse aususe järele vahekordades ja tunnetes. Siin on kirjeldatud utoopiliste ideaalidega kaks-olu ("tvåsamhet"), pidevat võitlust armastajate esialgse sügava kontakti alleshoidmiseks ja taasleidmiseks. Siin võib igaüks ära tunda kooselus möödapääsmatuid pingeid erinevate vajaduste vahel, vajadust ühtaegu eralduda ja ühte kuuluda. Kerge pole ka ühendada ema ja isa rolli armastajarollidega, eriti kui elukaaslastel on kummalgi kaasas oma laps, kellede kohanemine uue perekonnaga seab vanemate tolerantsile ja mõistmisele suuri nõudmisi.

Autor leiab, et kooselu pole lihtne, aga siiski mitte võimatu. Armastus on võimalik, kuid seab nõudmisi. Elukaaslastel püüavad saavutada pidevat "kultuurirevolutsiooni" perekonnas, juurdlevad kogu aeg ausalt oma motiivide, käitumise ja tunnete üle ja kogevad, kui palju aega nõuab armastuse alleshoidmine. Nad kogevad ka, et kõikide heade kavatsuste kiuste on siiski nii kerge sattuda traditsioonilistesse sugupoolte-rollidesse, kus naine hoolitseb tunnete ja perekonna sisevahekordade eest, kuna mehe tegevus ja huvid elavad välismaailmas, väljaspool kodu. Autor jagab heldelt oma kogemusi kooselust, kus nii kerge on teineteist valesti mõista, kuid siiski ka võimalik arusaamatusi selgitada ja teineteise juurde jõuda, kokku saada "Erose palge ees".

Pagulasajakirjanduses on viimasel ajal hakatud juttu tegema kakskeelse ja -kultuurilise inimese identiteediküsimustest. Kahete kultuuri kuulumine tähendab tihti konflikti kahe erineva ellusuhtumise vahel mitmel pinnal. Enel Melberg kirjeldab oma raamatus isiklikku identiteediotsimist, milles on suur rõhk naise rollil erinevates kultuurides. Tema sisemised konfliktid traditsioonilise emarolli ja kaasaegse võrdsusideaali vahel on kahtlemata paljudele tema generatsioonikaaslastele äratuntavad. Ei tule meelde, et ükski eesti autor, ei Eestis ega välismaal, sellest ainestikust oleks kirjutanud. Enel Melbergi põletavalt aktuaalne raamat vääraks ka eesti keeles avaldamist ning oleks kahtlemata huvipakkuv kodumaistelegi lugejaile. See on teos, mis peaks paljudele korda minema.

Hille
Viires-
Sutt

Oli üllatav lugeda AK 5/77 juhtkirjast, et ei tahetagi eesti kultuuri säilitada ja et on isegi „kibe vajadus säilitamiseslogani väljajuurimiseks“.

Selle asemel nõuab *Aja Kiri*, et peame oma kultuuri edasi arendama ja mitte paigal tammuma. Peame aga tunnistama, et meie ei tammu oma kultuuri viljelemisel mitte paigal, ei sammu ka mitte edasi, vaid näitame koguni tagasimineku tunnuseid.

Kui palju on veel eesti raamatute, ajakirjade ja ajalehtede tellijaid, ostjaid ja lugejaid? Kui palju on neid kodusid, kus valitseb eesti keele ja meel ja huvi eesti kultuurivarade vastu? Miks kahaneb pidevalt eesti täienduskoolide õpilaste arv? Kui palju eesti noori kasutavad omavahelises läbikäimises veel eesti keelt?

Vastused neile küsimusile ei saa meile olla julgustavad. Oleme taganemas oma kunagistelt positsioonidelt.

Kas tuleb see sellest, et oleme liiga kaua paigal tammunud? Olgu põhjus kus tahes, enne kui rääkida edasiminekest peame jõudma oma kunagisele lähtealusele.

Oleks ju tõesti suurepärane kui noorem põlvkond saaks kohe edasi sammuda ja arendada meie kultuuri, ilma et oleks olnud vaeva näha selle omaksvõtmiseks, selle „sissehingamisega“ ja sellega paratamatult kaasaskäiva säilitamise protsessiga. Kes isiklikult on end rikastanud oma rahva kultuuriga, see ei ole enam muuseumidirektor, arhivaar jne, vaid elav kultuurikandja. Selleks oligi Montrealis sümposium korraldatud, et leida teid kultuuri säilitamiseks ning arendamiseks. Minu arvates säilitamisega käib kaasas ka areng. Kust iganes see säilitamise slogan pärit, ei tohiks sellele kuri olla. Ei ole võimalik „anda“ enne kui ei „ammuta“.

Toim.
märkus

Oleme eelnevaga olulises osas täiesti nõus. Ka kõnesolev juhtkiri polnud sihitud *säilitamise* kui niisuguse, vaid ainult eksklusiivselt tagasivaatavat mentaliteeti väljendava *säilitamiseslogani* vastu. Selles seoses on *viljelemine* tore sõna!

Endel
Kõks

Läinud sügisel ilmus Tallinnas *Eesti kunsti ajaloo* esimese köite teine osa (Eesti kunst 19. sajandi keskpaigast kuni 1940.a.) ja seega viidi lõpule kapitaalne teos eesti kunstist. Nimeliselt kaheköitelise teose tegelikult kolmes leidub kokku 1592 lehekülge ja 1627 reproduktsiooni. Kogu teose väljaandmine on ENSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudil võtnud seitse aastat.

Äsjamainit osa toimetuskolleegiumi on kuulunud: Irina Solomõkova (peatoimetaja), Boris Bernstein, Ea Jansen, Juhan Kahk, Kaalu Kirme, Evi Pihlak, Vaike Tiik ja Voldemar Vaga. Eripeatükkide autoreiks on: Voldemar Erm, Tui Koort, Virve Hinnov, Lehti Viiroja, Tiina Nurk, Leo Gens, Rein Loodus, Mart-Ivo Eller. Terminoloogia ja registri koostamise alal on töötanud veel Ene Lamp, Viivi Viilmann, J. Keevallik ja H. Valter. Kujundus: Rudolf Pangsepp ja Rudolf Kangert. Trükitehniliselt on teos sooliidne, ka värvilised reproduktsioonid on laitusetud. Tiraaž: 25 000.

Sisuliselt on köide jagatud kolme ossa: *Eesti kunst ja kunstielu 19. sajandi teisel poolel* (37 lk.), *Eesti kunst sajandivahtusest kuni 1917. aastani* (63 lk.), *Eesti kunst 1917-1940* (182 lk.). Sissejuhatavais tekstides ja üldolusid käsitlevais artiklis tuleb teadagi esile marksistlik ideoloogia, mis on mõistetav. Peale kujutava kunsti eriharude on käsitlemist leidnud ka tarbekunst, lavakujundus, arhitektuur ja karikatuur.

Eripeatükides on vaadeldud balti-saksa ja eesti kunsti, Düsseldorfil koolkonna ja eesti kunstnike, Peterburi ja eesti kunstielu vahetuid, on analüüsitud Eestis tekkinud kunstiühinguid ja neis valitsenud mentaliteeti.

Tekstid on koostet asjalikult ja informatsioonitihedalt, autorid on püüdnud nimetada kõiki isikuid, kes mingil määral on eesti kunstielus kaasa mõjunud.

*Vrd. AK 6/77:44, EPL 21.1.78:5 ja V-E 31.1.78:7. Autorite eesnimed on siin lisatud (teos neid ei anna) osalt E.Kõksi, osalt AK toimetuse poolt ja võivad sisaldada eksitusi. J.Keevalliku puhul ei õnnestunud kindlaks teha, kas on tegemist Jüri või Jutaga.

Vajalikul määral on tähelepanu osutet esimestele eesti modernistidele nagu Ado Vabbe, Peet Aren, Kuno Veeber, Arnold Akberg, Märt Laarman, Aleksander Krims, Friedrich Hist, Henrik Olvi, Jaan Vahtra, Feliks Randel ja Eduard Ole. Seega pole ühtegi kunstivoolu ei taunitud ega eelistet.

Üsna põgusalt on nimetatud Vabadussõjas langenute monumente, kuid neist pole muidugi toodud ühtki näidet. Küll aga leiame usulise temaatikaga näiteid nagu Jaan Koorti *Palvetaja*, Herman Talviku *Ristimine Püha Vaimuga*, Agaate Veeberi *Kirikus*.

Valikult vaieldavaiks osutuvad mõningad värvireproduktioonid. Näiteks pole Aino Bachi *Naine vaagnaga* (monotüüpia 1940) ei tehniliselt ega kujunduslikult eriti tähelepanuäratav töö, samuti on Eduard Wiiralti *Viiuldaja* (monotüüpia 1931) kunstiliselt üsna väheütlev. Kaarel Liimandilt võinuks värvis reprodutseerida *Kunstnik Aino Bachi portree* (õli 1934), kuna see on üks haruldaselt delikaatselt maalit teos. Jaan Grünbergi *Le Pont Neuf, Paris* (monotüüpia 1938) ja Aleksander Vardi *Natüürmort lillede ja kübaraga* (õli 1937) ei kuulu ka nende kunstnike õnnestunumate teoste hulka. Küll aga tuleb Konrad Mägi arengjuugendlikust värvisümbolismist üle impressionismi kuni laiapinnalise ekspressionismini selgesti esile temalt toodud viie värvirepro kaudu.

Wiiralti *Rahutus* (nr. 276, vernis mou 1952) peaks küll kandma nime *Üksindus*, sest kunstnik ise on kasutanud nimetust *Solitude*.

Meie kunstnikest on Wiiralti üle ilmunud enim raamatuid, monograafiaid, mappe ja artikleid, kuid ometi pole ükski autor senini märganud, et enamuse tema monotüüpiaid pole üldse mitte monotüüpiad, vaid tehtud maneeris, mille rahvusvaheline nimi on *frottage*. Selle võttis tarvitusele Max Ernst a.1925, rakendades seda sürrealistlikus sarjas *Histoire naturelle*. Et Wiiralti loomingu puhul see eksitus on püsinud aastakümneid, johtub küll sellest, et ta ise on oma lehtedele märkinud tehnikana „monotüüpia“ – millest võib järeldada, et nähes Ernsti lehti ja taibates, milliste võtetega need olid tehtud, hakkas Wiiralt kasutama sama maneeri, kuid mitte teades selle õiget nime, märkis ta lehtedele „monotüüpia“, mida nad muidugi mitte ei ole. Ka vaatlusalusel teoses on toodud värvides Wiiralti *Lamav akt*,

märkusega: „värviline monotüüpia. 1931.“ Ilmselt on aga tege-
mist frottage-tehnikas tehtud tööga, millele on mõeldavalt li-
satud mõningaid ülemaalinguid draperii osas.

Teine mõtlemapanev asjaolu on, et tervelt 26 reprodutseeritud
objekti kohta 495-st märgitakse, et teose asukoht on teadmata
(11) või et see on hävinud (15), kadunud seega umbes 5%. Kaotu-
sed tohiksid tõenäoliselt poole suuremad olla, kui graafilised
teosed ja raamatuillustratsioonid maha arvata. Ka Villem Raami
teoses *Gooti puuskulptuur Eestis* (Tallinn 1976), mis on pigemi-
ni illustreeritud kataloog selle ala kohta, selgub, et regist-
reeritud 48 objektist on sõja kestel kadunud 14. Neist on sat-
tunud Stokholmi Ajaloomuuseumi 2, Riia Riiklikku Ajaloomuuseumi
5, hävinud 2 ja teadmata kadunud 5 objekti – seega on eestlaste
valdusest kadunud enam kui 25% tolle aja haruldasi ja asenda-
matuid kunstiteoseid.

Vaadeldavas teoses on reprodutseeritud vähemalt kaks hävinud,
ent eesti kunstile ülimalt väärtuslikku teost: Jaan Koorti *Pal-
vetaja* (palisander 1913-21) ja Ado Vabbe *Itaalia komöödia* (õli
1926). Viimane on kogu eesti kunstis üks elegantsemaid komposit-
sioone ja asjaomaseil isikuil tuleks küll hoolt kanda, et see
maal (samuti ka Koorti skulptuur) saaks rekonstrueeritud. Nii
kaua kui on olemas veel inimesi, kes mäletavad selle teose vär-
ve ja koloriiti, on see võimalik. Muudes maades pole see midagi
iseäralikku – isegi Stokholmi Modernses Muuseumis on kaks sel-
list rekonstruktsiooni: sürrealist Marcel Duchamp'i klaasmaal
Pruut, keda tema kavalerid lahti rõivastavad (purunes a. 1926)
ja Vladimir Tatlini kavand *Monument Kolmandale Internatsionaal-
lile* (1919), mida küll iial ei teostet, kuid mis on läinud
kunstiajalukku väljapaistva konstruktivistliku ideena.

Eestlaste kujutatav kunst pole nii rikas tippsaavutuste poolest,
et iga sõja järele võidaks sellest 10-20 protsenti maha tõmma-
ta, nii et hilisemad generatsioonid võiksid neist ainult luge-
da kunstiajalugudes.

Tiiu
Salasoo

Seitsmes MÜ Austraalias (22.-29.1.1978)

Veetsime kaheksa päeva Sepajärve kaldal (Smith Lake, 300 km Sydneyst põhja) asuvas New South Wales'i Ülikooli zooloogia katsejaamas. „Sepajärv on imeilus!“ kirjutas üks osavõtjatest. „Oleksime nagu Soomes: vesi on soe ja madal, rand liivane. Küll on ilus õhtuti kaldal lõkke ümber istuda ja laulda! ... Mets ümber laagri on paks, lopsaka taimestikuga. Käisime mitmel korral matkamas, kusjuures sõnajalgade vahel istudes ja apelsine süües kuulasime loenguid ja lõugatsite laulu. Varahommikuti naeris kokaburrade koor meid voodist välja.“

„Vaikne, kena kohakene,“ kommenteeris teine, „väga hea valik MÜ asukohaks. Järv ujumiseks, mets matkamiseks, majad-telgid elamiseks – mida veel tahta? Ah jaa: kena seltskond, nii noored kui vanad, ja mis peaasi – eestikeelne jutuvada hommikust õhtuni, õhtust hommikuni.“

Mis seal siis juhtus?

Juhtus nii mõndagi. Igal hommikul olid eesti keele tunnid kahe rühmas. Ühes võttis eesti keele teadlane Winifred Oser aluseks keele süstemaatilise vaatlemise, teises tuli Inno Salasoo abiga „lahkamisele iga lause, sõna või väljend, mis pihtide vahele juhtus sattuma,“ nagu väljendus üks osavõtja.

Loenguid ja „ametlikke“ vestlusi oli päevas tavaliselt kolm. Peeti järgnevad loengud: *Eesti muistne iseseisvusaeg* (Eili Annuk); *Eesti noorus II Maailmasõja keerises* (Raivo Kalamäe); *Ürgne usuline arhitektuur Eestis ja Indias* (Sulev Kalamäe); *Deklameerimiskunst* Juta Lemits-Sanders, ettekannetega); *Päts ja Tõnisson Eesti Vabariigi taustal* (Boris Lees); *Eesti kohanimedest* (W. Oser); *100 a. A.H. Tammsaare sünnist* (W. Oser, osavõtjate poolt ettelõetud katkenditega); *Etniline raadio. Tänapäeva Eesti* (kaks loengut, Arvi Parbo); *Feminism* (Tiia Raudma); „Tere!“ *Keskkonnakaitse Austraalias ja Eestis* (kaks loengut, Inno Salasoo); *Vaikiv ajastu. Metallide roostetamisest* (kaks loengut, Nony Salasoo); *Mis on PR?* (Iris Willems-Marcin, *in absentia*).

„Loengud olid kõik väärt kuulata – Pätsist kuni kohanimedeni ja vaikivast ajastust kuni Tammsaareni. See viimane osutus

kõige lõbusamaks, kui Tiia alustas *Põrgupõhja uue Vanapagana* ettelugemist. Algul oli ainult mõni allasurutud naeruturtsatus, siis ei suutnud kuulajaskond enam naerualangut tagasi hoida," mainis keegi kuulaja, keda täiendas teine: „Kindlasti oli osa sellest naerust pühendatud meile endile. Olime ju nii mitmelgi korral arutanud igasugu enam või vähem tähtsaid küsimusi väga sarnaselt" (Vanapagana kadunud naise kontide uurimisega!)

Arutlused ja vestlused täitsid suure osa ajast. Kolm oli kavas: *Armastus, intiimsus, erootika ja sugurollid eesti kultuuris ja ühiskonnas* Tõnu Parmingu Kotkajärvel peetud loengu järelkajana, *Tuleviku suunad ja suunamised* Lembit Salasoo ning *Marginaalsus* Tiiu Salasoo eestvõttel. Peale selle oli aga muidki: Tiina Iismaa lahendas küsimuse *Segasam – poolt või vastu?* lühidalt ja efektiivselt, Sulev Kalamäe esitas hulga omapäraseid ideid *MÜ arutlusmeetodite* kohta, Maret Oser juhatas sisse jutuaajamise *MÜ otstarbest*, mida jätkas Olev Salasoo *MÜ tulevikuga. Kas tuumaenergia kasutamine muutub mõõdapäisematuks?* leidis asjatundlikku käsitlemist Lembit Salasoo poolt. Lembit Suure tõstatatud küsimus *Kultuuriline läbikäimine kodumaaga* kutsus esile elavaid sõnavõtte; Rein Vesilo kõneles teemal *Kuidas teha keelekursusi efektiivsemaks?*

„Üks väljapaistev omapärasus sel aastal oli see," arvas üks „veterane", „et pärast iga loengut tekkis arutlus, mille pikkus ei olnud tähtsusetu loengu pikkusega võrreldes." – „Arutamine on põnev ning vahest ka põlev," leidis üks noorem. „Arutamiseiga õpid ja õpetad. Vahel saavutatakse arutamisega positiivne lõpptulemus, tihti mitte – aga arutama peab. Väliseesti ühiskond peab oma probleeme uurima, seisukohti arvustama ja tulevikust mõtlema. Seda saab ainult arutluse kaudu teha. MÜ on koht, kus saab arutada, kus võib vabalt seisukohti avaldada ja ka vahest positiivsetele tulemustele jõuda. Kui eesti noored on eestlusest huvitatud, siis nad peaksid ära kasutama MÜ poolt antud võimalusi, et eestlusest õppida ja eestlastesse puutuvaid küsimusi arutada. Aga kus need noored on? Sedagi peab arutama..."

Ta osutas olulisele probleemile: osavõtjate vähesus. „Osavõtjaid oli vähe ja kuigi selletõttu oli vahest „intiimsem" läbi-

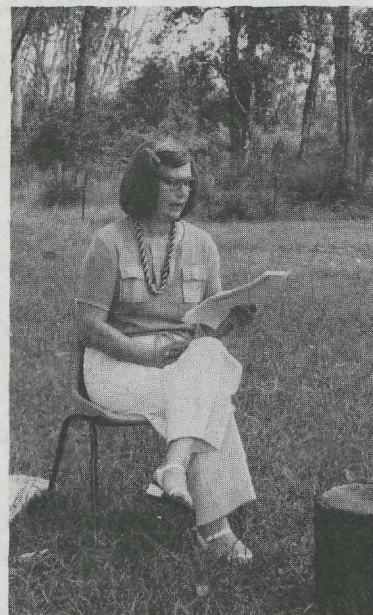

MÜ 78 osavõtjaid: (vasakult eest) Eili Annuk, Raivo Kalamäe, Maret Oser, Tiia Raudma, Lembit Suur, Olev Salasoo, (2. rida) Boris Lees, Vello Annuk, Tiina Iismaa, Winifred Oser, Nony Salasoo, Lembit Salasoo, Tiiu Salasoo (juhataja), Inno Salasoo, Rein Vesilo, Sulev Kalamäe, Olev Muska.

Nony Salasoo (2. paremalt) jutustab vaikivast ajastust.

Juta Lemits-Sanders õpetab deklameerimistehnikat.

saamine kui rohkemate noortega oleks olnud," kirjutab üks neiu, „kuid siiski oli noori vähe. Peamiselt on MÜ mõeldud noorte jaoks ja suurem arv nendest peaks MÜ-st osa võtma." – „Kõik eesti noored peaks MÜ-st osa võtma," arvab üks teine tütarlaps, „ja küsimus on, miks nad ei tule. Kas nad lihtsalt ei ole huvitatud? Või kas nad ainult kuulavad „külauudiseid" selle kohta, mida MÜ-s tehakse, „uudiseid", mis eesti ühiskonnas on sagedasti valed? Ükskõik millisel põhjusel nad ei tule, eesti noortele peaks suuremat propagandat tegema, nii et võtavad osa, muidu MÜ-des tuleb vanemate ülekaal."

Väike osavõtjate arv muudab tahtmatult korraldajate proportsiooni liiga suureks, millega võibki tekkida tunne, et „vanadele jääb alati õigus ja noortele peaaegu mitte kunagi." Ka MÜ seltskondlik külg kannatab vähese arvu korral. Tagasivaates väljendati arvamist, et seltskondlik tegevus peaks olema enam organiseeritud, kulmineerudes „suurejoonelise" lõpupeoga.

Lõpuks võib küsida, kas viis kuud ettevalmistust kaheksaks tööpäevaks kahekümnele osavõtjale tasuvad end ära? Juhatuses on optimiste, kes arvavad, et tasuvad, eriti olles lugenud järgnevat kirjeldust: „MÜ – mis on MÜ? Mida ma tegin MÜ-s? Kes oli MÜ-s? Jah, MÜ... MÜ-s oli huvitavaid mõtteid, ägedat diskussiooni, võrkpalli, palju süüa, omapäraseid inimesi, ujumist, laulmist, poliitikat, vähe magamist, mõnusaid jutuaajamisi ja ka lahkavamusi. MÜ on foorum, kus võib iga asja arutada ja ka mõnikord kokkuleppele jõuda. MÜ peaks olema mõnus – ja ongi!"

Ilmar
Mikiver

Lugu sõjajärgsest eesti proosast on lugu sõjajärgsest väliseesti proosast. See, mis tollal Kodu-Eestis kirjutati, on nüüd uuemate meeste ja naiste poolt kümnet kanti ümber kirjutatud ja moodustab ka sealse mõõdupuuga mõõtes ühe kõrvale juhitud ja seisma jäetud „vanajõe“-haru, mille täielikku kinnikasvamist siiralt loodetakse. See oligi ju kuihtuv nireke: Stalini elu lõpul (1950 - 53) ilmus Eestis vaevalt üks romaan aastas.

Meie jutustava kirjanduse elupäästjaiks sel perioodil said väliseesti kirjastused. Kui enamik läände-pääsnuid alustab oma paolugu sellega, kuidas astuti paati „paljaste kätega“, siis unustab ta kõige tähtsama: kaasatoodud raamatud. Võeti kaasa eesti kirjanduspäränd ning see anti pea tervikuna välja kordustrükis, samal ajal kui ilmus pakku-jõudnud kirjanike uudislooming. Niisiis ei olnud see pääste-aktsioon ka mitte pelk kunstliku hingamise tegemine.

Aastakümnel 1944 - 1955 ilmus läänes kordustrükis Gailiti ja Mälgu teoste paremik, kummaltki viis, Suitsu kolm luuletuskogu, Underi valimik, Ristikivi kõik kolm sellani ilmunud romaani (nn. Tallinna triloogia) ning Visnapuu luulest mitugi kordustrükki. Järgnevail kümnendeil see taastrükkimise hoog arusaadavalt vaibus, kuid jõudis siiski veel lisada selliseid tähtteoseid nagu Suitsu, Adsoni, Underi ja Visnapuu kogutud luuletused — kui kõnelda vaid maapakku läinud autoreist. Kuid lugu ei piirdunud nendega.

Rohkesti üllitati kordustrükke ka eesti varasemast klassikast. Sel ja järgneval kümnendil ilmusid: Tammsaarelt *Tõe ja õiguse* kõik viis köidet, Vildelt *Mäeküla piimamees* ja *Mahtra sõda*, Lutsult kogu Tootsi-sari, Jaan Oksa kogutud teosed luksusväljaandes (!), *Kalevipoeg*, Bornhöhelt *Tasuja* ja *Villu võitlused*... novelli-valimikke Tammsaarelt, Vildelt, Tuglaselt ja Peet Valakult ... luule-valikkogusid Koidulalt, Söödilt, Liivilt, Ennolt ja Adamsonilt ... ning noorsookirjandust autoreilt nagu Hindrey, Janno, Parijõgi ja Sillaots.

Hoopis erilise päätüki lisab aga Välis-Eesti kirjastustegevus kodumaale jäänud ja sääl mitte trükkipääsenud autorite loomingu avaldamisega. Näiteks on Uku Masingu kogu sõjajärgne loomingu trükitud ainult läänes, Betti Alver ja Heiti Talvik pääsid samuti uuesti trükki Välis-Eestis kaugelt varem kui kodumaal. Kes olid need kirjastused?

Suur osa maapakku jõudnud kui ka siin debüteerinud autorite uusloomingu trükkitoimetamise aust kuulub Lundis tegutsevale *Eesti Kirjanike Kooperatiivile* (1951 -). Enne seda oli tähtsaimaks kirjastuseks *Orto*, algul samuti Rootsis (1944 -), hiljem Kanadas (1951 - 1973), kus kirjastaja Andres Lauri surmaga lõppes tegevus. *Orto* üllitas rohkesti ka kordustrukke, millises sektoris on suuri teeneid veel kirjastusel *Vaba Eesti* Stockholmis (1953 -), hiljem mõningaid ka kirjastusel *Maarjamaa* Roomas (1962 -). Kirjastus *Mana Aleksandrias* (U.S.A., 1966 -) on julenud riskida terve rea kontroverssemate luuletajate debüütidega väljandmisega.

Enne kui asuda vaatlema jutukirjandust aastaist 1945 - 55 väärrib veel märkimist ühe erizanri, memuaaride esiletõus Välis-Eestis. Kohe Eesti Exoduse aastal 1944 saab ses lõigus avataktiks Arno Raag'i *Kodumaal maapaos*. Järgmisel aastal ilmub Aino Kalda *Leiuretkedel Londonis* ning seejärel, juba noil alguaastail, mälestusi nii vanadelt kui noortelt (Artur Adson, Jaan Lattik, Ilmar Jaks, Voldemar Mettus, Johan Kõpp, Ella Ilbak jt). Kuni tänapäevani jätkub Välis-Eestis hoogsalt memuaaride kirjapanek ja äratrükkimine. See on seda märkimisväärsem, et kodumaal ilmub mälestusteoseid harva ja üsna piiratud elualadelt (näiteks näitlejailt).

Välis-Eesti algupärase jutukirjanduse voolu avab August Gailiti kunstnikuromaan *Leegitsev süda* 1945. Selle päätegelast, viiulikunstnik Joosep Maarvat lahutab üks sugupõlv tema õnnetust eelkäijast, klaverikunstnik Leo Saalepist (Vilde näidendis *Tambata ime* 1912) - ning nende vahe on iseloomulik. Mõlemad kunstnikud viibivad välismail end täiendamas. Ent kui sajandi alguse Saalep osutub šarlataniks, siis iseseisvusaja Maarva leiab ausalt oma kunsti ja kokkukuuluvuse oma rahvaga - just tänu välismaa-kogemusile. Gailit asetab välismaa ja kodumaa rollid uude, optimistlikku perspektiivi, otsekui õpetussõnaks tulevasile kümnendele, mil eesti kultuur areneb kahes eri liinis, välis- ja kodumaises. See aspekt *Leegitsevast südamest* on tõenäoliselt siiski vaid huvitav juhus, sest tegelikult oli Gailitil käsikiri valminud juba enne põgenemist ning vaevalt mõtles ta rohkemat kui vaid toonitada „rahva ja kunsti ühtekuuluvust“ (nagu ütleb tunnustavalt isegi *EKBL*).

Nagu ilmnebki järgnevate aastate vältel, ei kujune *Leegitsev süda* väliseesti jutukirjandusele mitte eriti iseloomustavaks oma teemaldasa. Hoopis olulisemateks teemadeks kui isikupsühholoogia osutuvad neil algusaastail Eesti lähiminevik ja kaasaeg. Ka ei juurelda vormiprobleemide üle: proosas ei teki selliseid vana-uee pingeid nagu tookordne sürrealismi-debatt luules. Pühendutakse ülekaalukalt kaasaja traumaatilise elamusmaterjali läbitöötamisele või siis lähimineviku idüllilise elamusmaterjali jäädvustamisele. Sellega on ametis niihästi juba-tuntud kui maapaos debüteerivad prosaistid. Palju tollasest loomingust mahub kahe rubriigi alla – *Keegi ei kuule meid* ja *Kahju läinud aegade*, kui laenata Valev Uibopuu tolleaegsete teoste päälkirju. Paitsi Uibopuu kirjutavad siis romaane ja jutustusi ses laadis veel Gailit, Mälk, Krusten, Jaik, Ristikivi, Kalmus, Helbemäe jt.

Neis teostes kajastub eelkõige vahetu minevik. Iseseisvuse minetamine 1940 - 44 – too traumadest suurim – on aineks Uibopuu kapitaalromaanis *Keegi ei kuule meid* 1948 resp. Arved Viirlaiu debüütromaanis *Tormiaasta* 1949. Esimene osutub üheks loetavamaks proosateoseks Välis-Eestis ja ilmub koguni veel kordustrukis 1974, teine paneb aluse Viirlaiu mainele Eesti uuema vabadusvõitluse kirjanikuna *par excellence*.

ARVED VIIRLAID (s. 1922 Padise vallas, õppinud Tallinna riiklikus kunstikoolis, osalenud Soome armee eesti üksuses, elanud Rootsis ja 1945 - 54 Inglismaal, siis aga Kanadas, kus töötab trükitöölisena), keda mainisime juba seoses sõdurpoiste luulega, lisab *Tormiaastale* varsti teise kaheosalise romaani *Ristideta hauad* 1952 eesti metsavendadest. Selle teema käsitlemisel haigutab üha kuristik Välis- ja Kodu-Eesti vahel, kus sama-ainelised jutustused (nagu Eno Raua *Etturid* 1968 või Heino Välja *Veri mullal* 1973 kirjeldavad metsavendi „bandiitidena“ ning näit. Paul Kuusberg (*Üks öö* 1972) loetleb nende koosseisus „igat masti vanu tegelasi“ nagu kaitseliitlasi, politseinikke, ohvitseri, „marruläinud hallparuneid“ ning „muid lurjuseid“. Et tunduva osa metsavendadest moodustasid Stalini terrori- ja Sero vi küüditamisohvrite perekonnaliikmed või sugulased, seda ei ole kodumaal veel mainitud. Nii peame siin leppima vormeliga „las ajalugu otsustab“ (nagu ütleb Roy Medvedjevi Stalini-

ajastut ümberhindava teose päälkiri inglise keeles: *Let History Judge* 1972).

Arved Viirlaid on muide *EKBL*-ile tundmatu nimi. (Uibopuu lähimineviku-romaane nimetab *EKBL* „emigrantliku ladviku tellimuseks“, mis vaevalt seletab nende suurt lugejaskonda.) *Ristideta hauad* on tõlgitud peale inglise keele teistesegi suurematesse maailmakeeltesse.

Vapustava lähimineviku kõrval moodustab teise tähtsa aineala idülliline lähiminevik: iseseisvusaeg ja eesti talu. See on raskuskeskeks mitme naiskirjaniku loomingus, kelledest tootlikemaks kujuneb Salme Ekbaum (debüütromaaniga *Valge maja* 1946) ning millele sobib hästi üldrubiigiks Alma Teder'i esikromaanini tiitel *Ilusad päevad* 1950. Seda žanrit võiks nimetada ka *Eesti Põlistalu Saagaks*. Sisuldasa need romaanid eestlase tõulise ja riikliku iseteadvuse arengust täidavad sama ülesannet kui Ameerika neegreil Alex Haley *Roots* (=Juured). Vormildasa liituvad nad selle maaromaani traditsiooniga, mille portaalfiguurideks on Kivika *Jüripäev* 1921 ning Tammsaare *Tõde ja õigus I* 1926: narratiiv eesti küla kujunemisest etappides nagu talude päriseks ostmine (=vanaperemehed), Vabariigi maareform ja asunikud (=uusperemehed), laste koolitamine ja haritlaskonna tekkimine. Paitsi Ekbaumi ja Tedre on seda žanrit viljenud veel Magda Pihla, Raissa Kõvamees, Keete Ainver, Juhan Timmukuru (= Arvo Mägi) ja rida teisi.

Ei kulu aga kuigi palju aega, kui juba hakkavad sellest idüllilis-traumaatilisest elamuskihist esile küündima lähimineviku kesksed probleemid ning ajastu spektraalanalüüsi pakkuvad karakterkujud.

Sellised otsingud iseloomustavad ILMAR TALVE loomingut — novelid tema debüüt-teoses *Ainult inimene* 1949 ja köstlerlik romaan *Maja lumes* 1952. Talve *Ainult inimene* — nagu sellega ühtaegu ilmunud Viirlaiu *Tormiaasta* — suunab esmakordselt helgheitja nooremale generatsioonile, Eesti Vabariigis võrsunud ja hariduse saanud sugupõlvele. Kui aga *Tormiaastas* tegutseb läbilõike-noorpõlv veel kodumaa pinnal, siis *Ainult inimene* käsitleb Stokholmi maapakku jõudnud noori intellektuaale, kel-

lede hulka kuulus ka Talve ise (s. 1919, osales Soome armee eesti rügemendis, mag. phil. Tartu 1942, dr. phil. Stockholm 1960, töötab rahvateaduse professorina Turu ülikoolis).

Maja lumes esitab mõttekonstruktsiooni vabariigist, kes kaotab Soome Talvesõjaga sarnaneva võitluse venelaste vastu ja langeb siis Saksa okupatsiooni alla. Arvukas tegelaskond tüpiseerib eestlaste vastupanuvaimu igasugusele diktatuurile, vastupanu rohketes variantides, milledest autoril näib olevat suurim usk passiivsesse vastupannu. Talve tänini viimaseks teoseks jääb humoorikas *Juhanson'i reisirid* 1959, mis jälgib „soomepoiste“ pikareskseid seiklusi armees ja maapaos aastail 1943 - 45. Kahes esimeses teoses olid seevastu esikohal sisevaatlused, vaidlused ja arutlused.

Sündmusi ja tegelasi väljastpoolt vaatlevateks psühholoogideks kujunevad selle perioodi jutukirjanduses esmajoones Pedro Krusten ja Gert Helbemäe. Mitmes nende teoses on taustaks sõja- ja okupatsiooniaastad ning diipii-laager Saksamaal. Krusteni neljast siiakuuluvast teosest (1946 - 55) keskendub näiteks viimne, *Laeval akna taga*, kriisidele ja nende lahenemisele sakslannaga abiellunud sõjainvaliid Ilmar Tarandi hinges. Helbemäe Valmar Sumer romaanis *Kägu odraokkaga* 1953 ja Märt Hiimer romaanis *Elanata elu* 1952 on inimesed, kellelt sõda resp. maapagu koorivad maha ülejõukäiva rolli, Ibseni keeli - eluvale. Sumeril toimub see õnnetu lõpuga: ta langeb hävituspataljonlasena metsavenna kuulist, Hiimeril õnnelikumalt: diipii-laagri katsumused viivad ta viimaks oma egoismi ületamiseni.

Juba ses varases perioodis ilmub Välis-Eestis rida proosateoseid, mis oma uudsete sisuliste või vormiliste otsingute tõttu omandavad enam kui ajakajalise tähtsuse. Sellisteks on esmajoones Ristikivi *Hingede õõ* 1953, Uibopuu *Neli tuld* 1951, Mälgu *Tee kaevule* 1952 - 53 ja Helbemäe *Õekesed* 1955. Ent nende vaatlusega on sobiv alustada järgmist, nn. vahtkonnavahetuse perioodi (1955 - 68). Enne tuleb aga veel ära märkida üks eriline romaanižanr - panoraamromaan - mis saab ka tuule tiibadesse juba sel esimesel sõjajärgsel kümnendil.

(Järgneb)

Toim.
saadet

B.E.O. Bülletään. 13. ak., nr. 126. Jaan. 1978, Baltimore.

EÜS Põhjala bülletään nr. 12. Rahulepingust tänapäevani. Toime-
tanud Helmut Hagar ja Helmut Maandi. Stockholm 1977:52.

Elmar Järvesoo, *Kuidas sündis Eesti iseseisvuse manifest. Estonia's Declaration of Independence in 1918.* Üliõpilasselts LII-
VIKA väljaanne. Amherst, Massachusetts, 1978:24.

25 aastat Eestlaste Kesknõukogu Kanadas. Eesti vabaduse ja
eestluse eest. Eestlaste Kesknõukogu Kanadas väljaanne. Toronto
1977:58.

Montreali Sõnumid. Eesti Vabariik 1918 - 1978. Montreali Eesti
Selts 1933 - 1978. Nr. 104, veebruar 1978:33.

noorteleht 4 Austraalia noorte häälekandja. Detsember 1977:2,
Darlinghurst.

Sillas. Eesti Liit Kanadas bülletään. 3. ak., nr. 2(7), Toronto,
veebr. 1978:14.

Teataja. 35. ak., nr. 1 - 4, Stockholm 1978.

Raamatu-
riiul

Raamatute ja heliplaatide nimekiri 1977. „Välis-Eesti“, Lilla
Nygatan 8 (Box 2171, S - 103 14 Stockholm). [Praegu tõenäoliselt
kõige mahukam Kodu- ja Välis-Eesti tooteid sisaldav kataloog,
ca. 700 nimetust raamatuid ja 100 plaate.] Tasuta.

Arvo Mägi, *Epiloog*. Romaan. EKKo, Lund 1977:232.

Keelevoos 75. Koost. U. Liivaku ja M. Ollisaar. Valgus, Tallinn
1977:164, br. rbl. -.35.

Journal of Baltic Studies Vol. VIII, No. 3, Fall 1977:193 - 272.
(205-213: Hain Rebas, *Tallinn-Stockholm-Tallinn, 1940: Estonian
Diplomatic Records on a Mysterious Round Trip.* 214-222: Maire
Kurrik, *Mati Unt's Via Regia: Form and Praxis.*)

*Revolutsioon, kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis
(1917-1920).* Kahes köites. I köide: *Oktoobrirevolutsiooni võit
ja nõukogude võimu kindlustamine.* Veebruar 1917 - veebruar 1918.
Tegevtoim. K. Siilivask. Eesti Raamat, Tallinn 1977:364, kt.
rbl. 2.-

- A.H. Tammsaare, *Kogutud teosed*. I köide: *Jutustused*. Lühiproosa (1900 - 1907). Eesti Raamat, Tallinn 1978:528. Ettetell.
- id., *Vanaisa surm*. Eesti Raamat, Tallinn 1978:40. Rbl. 1.20.
- id., *Mõtteid ja mõtisklusi*. „Loomingu“ Raamatukogu nr. 1 - 3, 1978:128. Br. rbl. -.30
- A.H. Tammsaare Muuseum. Koost. Rein Helme. Tekst eesti, vene ja inglise keeles. Perioodika, Tallinn 1978:12, rbl. -.20
- E. Siirak, A.H. Tammsaare in *Estonian Literature*. Perioodika, Tallinn 1978:120. Rbl. -.25
- Herald Eelma, *Illustratsioonid A.H. Tammsaare romaanile „Ma armastasin sakslast“*. Kunst, Tallinn 1978, 299 eks., rbl. 7.40.
- A.H. Tammsaare 1878 - 1978. Graafilisi lehti A.H. Tammsaare *ai-netel*. Koostanud Jüri Hain. Kümme graafilist lehte. Kunst, Tallinn 1978, trükiarv 100. Rbl. 46.10.
- Valdek Pall, *Põhja-Tartumaa kohanimed II*. Valgus, Tallinn 1978:328. Kt. rbl. 3.-
- Raiot Silla, *Sport ja tervis*. Valgus, Tallinn 1978:168, rbl.-.75.
- Aare Mäemets, *Eesti NSV järved ja nende kaitse*. Valgus, Tallinn 1978:376, kt. rbl. 5.20 ja 5.40.
- Cultural Life in Soviet Estonia*. Koost. Erni Lõbu. Perioodika, Tallinn 1978:152. Rbl. -.55
- Lembit Vaba, *Läti laensõnad eesti keeles*. Valgus, Tallinn 1978:304, rbl. 1.49.
- Aktuaalset põllumajanduses 1977*. Koost. H. Kiik. Valgus, Tallinn 1978:408, rbl. -.90
- Kirjanduspreemiad Nõukogude Eestis 1946 - 1977*. Kirjanduse nimestik. Koost. V. Kabur. Fr. R. Kreutzwaldi nim. ENSV Riikliku Raamatukogu väljaanne. Tallinn 1978:44, tasuta.
- M. Kodres, *Kodanliku Eesti majandus ja riigieelarve militarismi teenistuses (1934 - 1940)*. Eesti Raamat, Tallinn 1978:60, 10 kop.